Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди

Л.В.Захарова
І.І.Лихвар

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ІГРАШКА

Навчальний посібник для студентів факультету
дошкільної освіти
(денної, заочної форми навчання та студентів ІПО)

Харків
2017

УДК 39:688.721.25-037

ББК 85.126

Автори:

Захарова Людмила Володимирівна – доцент кафедри естетичного виховання і технологій дошкільної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди;
Лихвар Інна Ігорівна – викладач кафедри декоративно-прикладного мистецтва і графіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Рецензенти:
Танько Т.П. – доктор педагогічних наук, професор кафедри естетичного виховання і технологій дошкільної освіти ХНПУ ім. Г.С.Сковороди, декан факультету дошкільної освіти;

Лихвар В.Д. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри культурологічних дисциплін та образотворчого мистецтва комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія».

Навчальний посібник з курсу українська народна іграшка для студентів факультету дошкільної освіти (денної, заочної форми навчання та студентів ІПО).– Х.: ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2017. -122 с.

Навчальний посібник для студентів , у якому пропонується навчально-методичний та науково-дослідний матеріал, необхідний для майбутніх вихователів ДНЗ. У посібнику розглядається педагогічна цінність декоративно-прикладного мистецтва, викладено основний зміст з історії появи та розвитку української народної іграшки, класифікація іграшок за матеріалами, українські народні ігри, заняття з вивчення української народної іграшки тощо. У додатках розміщено ілюстрації різних видів за класифікацією іграшок:глиняної, сирної, ганчір'яної, мотузяної, дерев'яної, із трави, соломи, хатніх оберегів, глиняного та дерев’яного посуду (монеток), ізразців, витинанок.

Затверджено редакційно-видавничою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди
протокол №7 від 07. 11.2017.р.

Видано за рахунок авторів

©Захарова Л.В.
©Лихвар І.І.

Зміст

І. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА……4

Змістовий модуль І. Українська народна іграшка: сутність, закони, функції, форми.....7

1.1.Декоративно-прикладне мистецтво та його педагогічна цінність.....7

1.2.Українська народна іграшка як засіб розвитку духовної культури дошкільників …….....18

1.3.Історія появи та розвитку української народної іграшки…….31

Змістовий модуль ІІ. Ознайомлення дітей з українською народною іграшкою та грою…….....40

2.1.Класифікація іграшок за матеріалами. ……..... 40

2.2. Українські народні ігри. Дидактичні ігри 52

2.3.Заняття з вивчення української народної іграшки.....70

ІІІ. ВИСНОВКИ.....83

IV. ТЕСТИ.....86

V. ЛІТЕРАТУРА........93

VI. ДОДАТКИ.....96

І. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс «Українська народна іграшка» забезпечує художньо-педагогічну підготовку фахівців у галузі «дошкільної освіти» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», «магістр». Його метою є підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до художньо-естетичного розвитку дітей дошкільного віку. Це зумовлює алгоритм у процесі викладання зазначеного курсу міжпредметних зв'язків із такими дисциплінами, як: «Народні промисли Слобожанщини», «Українське мистецтво в історичному вимірі», «Декоративне мистецтво та основи дизайну; «Художня праця з методикою», у яких розглядаються основні закономірності й художні особливості розвитку декоративно-прикладного мистецтва в історії України. Навчальний матеріал курсу спирається на базові положення художнього навчання та виховання дітей, у яких розглядається специфіка дитячої художньої творчості, роль декоративно-прикладного мистецтва та засобів активного розвитку особистості дитини на основі вивчення українських традицій.

Структура курсу визначається як специфікою підготовки «Бакалавра», «Магістра», так і змістом їх майбутньої професійної діяльності, спрямованої на організацію різних видів декоративної діяльності дітей у дошкільному навчальному закладі та сім'ї.

Викладання курсу передбачає проведення практичних занять, організацію самостійної роботи студентів, модульний контроль (перевірка самостійної роботи). Вивчення студентами програмового матеріалу містить ознайомлення з сучасними дослідженнями, методичними технологіями розвитку творчих здібностей дітей у декоративно-прикладній діяльності.

Завдання вивчення студентами курсу «Українська народна іграшка» визначаються вимогами до кваліфікаційної характеристики «бакалавра» й «Магістра» та функціональною специфікою майбутньої діяльності та охоплює формування у них таких знань:

- специфіка декоративно-прикладного мистецтва, його функції в

суспільстві, види, жанри й засоби художньої виразності в різних видах ДПМ;

- особливості розвитку в дітей дошкільного віку образотворчих здібностей і шляхи формування їх творчості в різних видах ДПМ;
- альтернативні підходи до планування декоративно-прикладної діяльності дітей дошкільного віку, напрями пошукової діяльності педагога в галузі цієї методики.

На основі цих знань у студентів формуються такі уміння:

- виконувати мистецький аналіз творів декоративно-прикладного мистецтва й здійснювати їх відбір для дітей дошкільного віку;

- залучати дітей до кращих здобутків національного мистецтва, розвивати уміння сприймати художні образи у творах народного мистецтва;

- володіти різноманітними техніками в галузі декоративного малювання, витинання, ліплення, вишивання;

- розвивати художньо-творчі здібності дітей у процесі створення ними різних за змістом художніх образів іграшки;

- спрямовувати заняття з ДПМ на розвиток у дітей національних почуттів, формування позитивних моральних та трудових якостей особистості, необхідних для подальшого навчання;

- спостерігати за творчими процесами дітей, аналізувати продукти їх творчості для виявлення дитячих інтересів, уподобань, обдарованості та прийняття педагогічно виправданих рішень щодо шляхів їхнього розвитку;

- створювати й облаштовувати різноманітне, динамічне, предметно-розвивальне середовище для занять у ДНЗ, а також у самостійній образотворчій діяльності або роботі в гуртках, художніх майстернях, школах;

- виготовляти дидактичні матеріали та наочні посібники для занять із вивчення ДПМ;

- створювати можливість для кожної дитини висувати пропозиції, творчо відстоювати власну думку щодо теми, ідеї й засобів створення образу,

допомагати дітям під час колективних творчих проектів, спонукати їх до творчих здобутків;

- складати методичні розробки творчих занять у різних видах декоративно-прикладного мистецтва та проводити їх;

- у процесі взаємодії з батьками здійснювати інформаційно-просвітницьку діяльність щодо пояснення завдань художньо-естетичного виховання дітей, роз'яснювати прийоми й методи організації декоративної діяльності дітей у сім'ї;

- організовувати та облаштовувати виставки творів декоративно-прикладного мистецтва й дитячих творчих робіт;

- вивчати нові видання мистецької психолого-педагогічної та методичної, періодичної літератури, спостерігати за кращим педагогічним досвідом у галузі автентичного виховання дітей дошкільного віку й впроваджувати його у власну педагогічну діяльність для забезпечення неперервності росту особистої професійної майстерності. У процесі вивчення курсу студенти вчаться виготовляти різні іграшки за аналогами української народної іграшки (глиняної, мотузяної, ганчір'яної, сирної, із трави, соломи, хатніх оберегів, глиняного та дерев'яного посуду (монеток), ізразців, витинанок тощо.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І. Українська народна іграшка: сутність, закони, функції, форми.

1.1. Декоративно-прикладне мистецтво та його педагогічна цінність

Оновлення сучасного суспільного життя в Україні потребує формування національно свідомих громадян, тобто виховання нового покоління повинно відігравати першочергову роль у нашому державному будівництві. Особливого значення набувають культура, мистецтво, власне те, що духовно збагачує людину. У цих умовах варто замислитися, чи може існувати культура без національного коріння, без генетичної пам'яті, без набутої у віках духовної спадщини. Тому збереження народної творчості як основи етнічної культури – одне з основних завдань сучасних українців.

У «Концепції національного виховання», схваленій Усеукраїнською педагогічною радою працівників освіти (30 червня 1994 р.) розкрито сутність цього принципу та шляхи його реалізації.

Як визначено в документі, національне виховання передбачає етнізацію, тобто сталу сукупність, яка історично склалася на певній території, якій притаманні загальні риси, стабільні особливості культури, охоплюючи мову, психічний склад, усвідомлення своєї спільності та відмінності від інших подібних народів і наповнення його національним змістом, формами, спрямованими на формування національної самосвідомості дітей, етнічної причетності до свого народу, відтворення в дітях його менталітету.

Принцип народності у вихованні дітей зміцнює і розвиває в людині народність, самосвідомість, національну гідність, причетність до своєї Батьківщини.

Народне мистецтво, національне за змістом, здатне активно впливати на духовний розвиток людини, на формування патріотичних й інтернаціональних почуттів, воно виховує чуйне ставлення до прекрасного, сприяє формуванню гармонійно розвиненої особистості. Засноване на глибоких художніх традиціях, народне мистецтво охоплює життя й культуру нашого народу, доброчинно

впливає на формування людини майбутнього.

Знайомство із творами народного мистецтва не тільки виховує художній смак дітей, але й пробуджує в них бажання самим зайнятися творчістю: ліпити із глини, складати орнаментальні візерунки, виконувати розпис, засвоювати прийоми візерункового ткацтва та виготовлення іграшки, вишивати тощо. Важливо підкреслити, що звернення до творів народного мистецтва, сприймання дітьми на різних вікових етапах його образної природи, окремих виразних засобів (композиції, колориту, пластики форми, орнаменту), так само, як і освоєння різноманітних технічних прийомів і художніх навичок традиційних видів майстерності, їх компонентів, способів обробки різних матеріалів, завжди є для них цікавою й захоплювальною справою. Зміняються творчі аспекти сприймання творів народного мистецтва, градації проникнення в поетичний, барвистий світ його образів, рівні участі в самому творчому процесі, але незмінними залишаються захопленість самим процесом творчості, творча активність дітей та юнацтва, прихильність їх до декоративно-прикладної творчості, основу якого становить знайомство з народним мистецтвом. Сьогодні стає усвідомленою потреба суспільства в особистості високо духовній, яка вміє розуміти, відчувати й готова до творчої діяльності.

Духовність, на думку Г. Шевченка, є «загальнолюдською цінністю, домінантними ознаками якої є віра, надія, любов, гармонія розуму, почуття і волі, органічний взаємозв’язок істини, добра і краси».

Усебічний гармонійний розвиток особистості забезпечує формування духовної культури дитини й суспільства загалом. Мета національного виховання дітей на сучасному етапі визначається як формування особистісних рис громадянина України, що містить національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-етичну, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Так, К.Ушинський у статті «Про народність у суспільному вихованні» підкреслював, що, «незважаючи на схожість педагогічних форм усіх

європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета і свої особливі засоби здійснення цієї мети».

Головною ідеєю педагогічної системи К. Ушинського (1824 – 1870) була ідея народності виховання. Нею пройнята більшість робіт і, насамперед, такі, як «Про народність у громадському вихованні», «Три елементи школи», «Про моральний елемент у суспільному вихованні», «Питання про народні школи». Костянтин Дмитрович Ушинський був упевнений, що «є одна лише загальна для всіх природжена схильність, на яку завжди може розраховувати виховання: це те, що ми звемо народністю... Виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу». Народність просвітитель розумів, як своєрідність кожного народу, обумовлену його історичним розвитком, географічними, природними умовами. К. Ушинський стверджував, що кожен народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу. Ідеал кожного народу відповідає його характеру, визначається його суспільним життям і розвивається разом із його становленням. Педагог був переконаний у тому, що «громадське виховання, яке зміцнює в людині народність,... могутньо сприяє народної самосвідомості; воно привносить світло свідомості і впливає на суспільство, його літературу, його закони, словом, на всю його історію». Чиновники Міністерства народної освіти того часу виступали за підтримку європейської народної освіти, а К. Ушинський же був проти привнесення у вітчизняну освіту систему виховання, яка відбувалися в інших державах. К. Ушинський вважав: засноване на народності виховання розвиває в дітей почуття патріотизму, національної гідності, почуття обов’язку перед батьківщиною, привчає завжди ставити загальні інтереси вище особистих.

Своєрідність національного виховання визначав і Дістервег, він зауважував, що: «Будь-яка людина належить певному народу і певному часу..., а тому виховання повинно відбуватися за своїми правилами і законами, які

залежать від властивостей народу і часу...». М. Стельмахович сутність принципу виховання дітей убачив у забезпеченні їх природних задатків, «дитина повинна рости й розвиватися у звичайному для неї середовищі, в атмосфері культури свого народу, учитися і виховуватися рідною мовою шляхом культурно-історичних, духовно-національних традицій і звичаїв».

У багатьох творах Г. Сковорода (1722 – 1794) висловлював незадоволення шкільною освітою, якою вона була в XVIII ст. У своїх судженнях про зміст освіти, методів навчання український просвітитель виходив із принципу народності виховання, він високо поцінував мову українського народу, був одним із перших педагогів минулого, котрі вимагали вивчення в школі усної народної творчості. Разом зі своїми учнями вивчав народні пісні, Г. Сковорода наголошував на тому, що навчатися потрібно з бажанням, наполегливо, послідовно, ґрунтовно. Підкреслюючи необхідність систематичного оволодіння знаннями, Г. Сковорода писав: «Знаходь годину і щоденно потроху, але обов'язково й саме щоденно, підкидай у душу, як у шлунок, слова або вислів, щоб душа живилась і росла, а не пригнічувалась. Чим повільніше будеш вивчати, тим плодотворніше навчання. Повільна постійність нагромаджує кількість більшу від сподіваної». Таке своєрідне тлумачення принципу систематичності навчання свідчить про те, що Сковорода глибоко розумів сутність процесів навчання і викладання, виховання й розвитку особистості.

Як відомо, самобутність національної психології, національного характеру зумовлені матеріальними і культурно-побутовими обставинами.

Більшість прогресивних діячів XIX ст. вважали одним із важливіших завдань – розгляд питань освіти засобами народних традицій.

Тарас Григорович Шевченко (1814 – 1861) визначний і самобутній поет, прозаїк і драматург, художник мав великий уплив на формування педагогічної думки України. Висловлені Т.Шевченком думки, щодо виховання та ідеї народної грамотності, ролі сім'ї, матері у вихованні дітей, жіночої освіти, вимог

до професії педагога є доказом його відданості справі народної освіти. Т. Шевченко став символом совісті та відданості української нації, своєю творчістю він стверджував ідею національної освіти та виховання молодого покоління на народних традиціях, виступав за духовний розвиток дітей, культивування рідної мови, національної поезії, мистецтва, власної культури. Сутність національного виховання поет убачав у піднесенні національної свідомості народу, пробудженні в дітей любові до рідної мови, своєї землі, рідного краю з його героїчною історією.

Із позицій вірності своєму народові О. Духнович (1803 – 1865) глибоко, логічно, доступно обґрунтував ідею народного виховання, в основі якої лежить думка про те, що закарпатські українці, як і інші народи, повинні мати школу з рідною мовою навчання, побудовану відповідно до потреб і національних традицій народу. Головне завдання школи О. Духнович бачив у тому, щоб виховувати дітей у дусі патріотизму й національної гордості, у дусі любові до свого народу й відданості його інтересам. У зв’язку з цим, він пропонував створити таку систему виховання, яка б забезпечила підготовку людей здатних вивести народ із культурної відсталості. Ідея народності знайшла своє відображення в створених О. Духновичем для народної школи підручниках та в організації народних шкіл. Свою головну педагогічну працю він назвав «Народна педагогія на користь училищ і вчителів сільських» підкреслюючи цим пряме її призначення. Як відомо, О. Духнович народився і провів свою юність на Прящивщині. Саме тут він ознайомився зі звичаями, обрядами, традиціями свого народу, особисто збирав і записував народні пісні, легенди, загадки, підкреслюючи, що найбільші скарби народності завжди зберігаються в переказах простого народу. Вивчення О. Духновичем фольклору, безперечно, дозволило йому глибше сприйняти погляди народу на питання освіти і виховання дітей.

Саме на ґрунті кращих традицій народної педагогіки Леся Українка (1871 – 1913) розглядала важливі проблеми освіти і виховання. Ідеї народної

педагогіки про працю як основу життя, гуманне ставлення до дитини, використання рідної мови стали основою педагогічних поглядів поетеси, які вона поєднувала з досягненнями передової думки.

Відмінними принципами вчення дослідниці Х. Алчевської про виховання і освіту молоді була народність, демократизм, гуманізм. Українська прогресивна діячка була відома своєю просвітницькою і педагогічною діяльністю. Вважаючи народну освіту одним із головних чинників розвитку суспільства, Х. Алчевська намагалася використати її на благо культурного й духовного відродження рідного краю.

Велику увагу письменник І. Франко приділяв фольклору щодо шкільної читанки, він наголошував що в ній відсутні народні казки, прислів'я, загадки. Він пропонував змінити «старослов'янщину» вивченням народної творчості, вказував на важливість вивчення дітьми історії українського народу.

Софія Федорівна Русова (1856 – 1940) наголошувала, що ознайомлення дітей із навколишньою дійсністю повинно відбуватися в процесі їх безпосереднього спілкування з природою. На її думку, увагу дітей треба звертати на все те, що є важливішим чинником формування любові до рідного краю. У свій час Софія Русова надрукувала надзвичайно важливу статтю «Національна школа», яка має велике значення і сьогодні. Національна школа – це не просто школа, у якій навчають рідною мовою, по-перше, ця школа мусить виховувати почуття національної самосвідомості й самоповаги. Фундаментом усякої національної школи має бути народознавство, яке уособлює в собі все національне виховання. Софія Русова використовувала термін «Краєзнавство», що відбивало в собі знання літературної й духовної культури, умов життя населення певної місцевості.

Один із класиків вітчизняної педагогіки В. О. Сухомлинський писав: «Процес малювання або конструювання є складним актом, у якому дитина, спираючись на свій життєвий досвід, створює нову, що має змістовну цінність. У цьому процесі перетворення досвіду дитини з'являється не просто малюнок

або скульптура, дитина виявляє, як вона думає, почуває й бачить. Мистецтво для неї – творча, динамічна активність. Розвиток дитини залежить від багатства й розмаїття її зв'язків з оточенням. Мистецтво сприяє, розвитку емоційних зв'язків із світом. Народне мистецтво – найбільш ефективний і дієвий засіб для пробудження в дітях поваги до культурної спадщини своєї країни, до творчості народних майстрів».

Звернемося ще раз до В. Сухомлинського: «Чим раніше педагог прилучає дітей до яскравого, барвистого миру народного мистецтва, тим швидше й плодотворніше вдається розвивати їхню фантазію, творчу уяву, самостійність й ініціативу, виховувати художній смак».

Отже, на основі психолого-педагогічної літератури можна узагальнити складник навчання та виховання дітей на засадах народного декоративно-прикладного мистецтва.

Декоративно-прикладне мистецтво - це вид мистецтва, що обслуговує побутові й водночас задовольняє естетичні потреби людини, привносить красу в життя. Декоративність – це форма відображення змісту й художньої образності, надання краси й цілісності творам декоративно-прикладного мистецтва. Під впливом народного мистецтва плідно розвивається й зростає дитина, примножується її духовна культура, її ціннісні якості, уміння й навички. Прилучення дитини до декоративно-прикладного мистецтва – одна з обов'язкових вимог її виховання. Унікальність твору декоративно-прикладного мистецтва – тому, що в цих виробах краса й користь невід'ємні якості. Це мистецтво обов'язково має ужиткове призначення; і майстерність художника полягає в тому, щоб, прикрашаючи предмет побуту, не зіпсувати його практичні характеристики, а поліпшити їх. Займаючись із дитиною, потрібно підкреслювати цей бік творчості: прищеплювати повагу до праці й розуміння того, як важливо, щоб предмети, що нас оточують, були гарні.

Увесь процес дитячого розвитку можна розділити на три етапи: дошкільне дитинство (від народження до 6 – 7 років), молодший шкільний вік

(від 6 – 7 до 10 – 11 років, із першого по четвертий– п’ятий класи школи), середній і старший шкільний вік (від 10 – 11 до 16 – 17 років, із п’ятого по одинадцятий клас школи). Кожний із них складається із двох періодів, що відкриваються міжособистісним спілкуванням як провідний вид активності, спрямований переважно на розвиток особистості дитини та її предметної діяльності, пов’язаної з інтелектуальним розвитком, із формуванням знань, умінь і навичок, реалізацією операціально-технічних можливостей дитини. У дошкільному віці провідною діяльністю стає гра в її найбільш розгорнутій формі, що дозволяє розвиватися її психічним процесам та діям (здібностям) дитини. Розвиток основних пізнавальних процесів дитини в цьому віці може йти керовано або стихійно (організовано або неорганізовано). А рівень інтелекту істотно залежать від того, наскільки продуманим було навчання дитини в родині та в дошкільному закладі протягом попередніх трьох – чотирьох років. Відомий фахівець у царині естетичного виховання Н. Ветлугіна підкреслює, що «генетичною основою виникнення дитячої художньої творчості є гра, спрямована на активне засвоєння дітьми навколишнього, а також орієнтування у галузі музичних творів, виразних слів, рухів, колірних сполучень, просторових відношень, що дозволяє дітям виявити своє ставлення до навколишнього її світу».

Окрім того, у цьому віці в дітей відкриваються більші можливості для вдосконалення когнітивних процесів, передусім сприйняття. Художник-педагог В. Кузін указував на те, що сприйняття дошкільників характеризується яскравим емоційним ставленням до того, що сприймається та деталізацією спостережуваного. Для розвитку сприйняття дітей важливого значення набувають заняття з образотворчого мистецтва, декоративним малюванням та технічним конструюванням та ін.

У Законі України про дошкільну освіту зазначено, що одним із завдань дошкільної освіти є виховання в дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та

рідної мови, національних цінностей Українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля.

Як визначено в Коментарі до Базового компоненту дошкільної освіти в Україні, іграшка є засобом формування світосприймання. Дитина сприймає іграшку як образ предмета реального чи казкового світу, партнера, товариша. Розуміє її зовнішні особливості та інші характеристики як утілення художньої, технічної та інших видів культур. Іграшка є складником предметно-ігрового середовища та передумовою розвитку дитини. Дитина застосовує образ іграшки в предметно-ігровому середовищі та використовує її відповідно до призначення, змісту, класифікації, знає варіативні можливості використання різних іграшок, застосовує іграшку для відображення соціальних узаємин людей, розрізняє народну та сучасну іграшку, знає її призначення, роль, використання.

Українська народна іграшка містить момент істини, своєю мовою виголошує правду про народ, його земну сутність та історичне призначення, вона здавна привертає увагу дослідників чарівним світом своїх образів, сповнених поезії та казковості, що упродовж століть панували в уяві дітей, пробуджуючи фантазію і спонукуючи до творчості.

Народна іграшка має також неабиякі високі мистецькі якості й широкі виховні можливості. Емоційна дія образів, утілених у народній іграшці, широко застосовується педагогами в національному вихованні дітей, допомагає залучати їх до споконвічної духовної культури свого народу. Вона є відтворенням у тій чи тій спрощеній, узагальненій та систематизованій формі предметів і явищ життя й діяльності суспільства. Із визначення місця української народної іграшки в системі духовної культури суспільства важливими є роботи М. Киященко, О. Постнікової, Л. Столовича, у яких із філософсько-культурологічних позицій розкривається позитивна роль народної іграшки в житті суспільства та її соціокультурні функції.

Найбільш цінними для розуміння морфології, функціонування народної

іграшки, її естетичної виразності є історико-мистецтвознавчі дослідження М. Бартрама, А. Бакушинського, О. Бенуа, Б. Бутнік-Сіверського, Г. Блинова, В. Василенко, М. Грушевського, І. Дайна, Р. Захарчук-Чугая, Г. Локуцієвської, І. Макарової, О. Найденої, М. Некрасової, Т. Перевезенцевої, О. Сокович, Д. Фіголь, С. Ханемена, М. Церетеллі та ін., у яких виявлено генезис та основні етапи розвитку даної іграшки. У роботах зазначених авторів привертає увагу виділення художньої специфіки етнічної іграшки як особливого різновиду декоративно-ужиткового мистецтва, у якому виражено локальні, національні та загальнолюдські риси матеріальної й духовної культури народу.

Значний інтерес представляють погляди сучасних науковців на українську народну іграшку як засобу формування національної культури (О. Батухтіна, Н. Заглада, Л. Івахненко, С. Кулачківська, Т. Сакович, Є. Саявко, М. Стельмахович); моральних якостей (Н. Дзюбишина-Мельник); як засобу духовного відродження (Н. Буркіна, Л. Данішевська, Т. Пржегодська, Л. Сморж); трудового виховання (М. Гутнікова, Г. Довженко, Л. Орел) та естетичного виховання (А. Грибовська, М. Кириченко, Г. Лабунська, Ю. Максимов, І. Сидорук, Н. Халезова).

Сучасні дослідження в галузі педагогічної науки та мистецтвознавства наголошують на тому, що мистецтво української народної іграшки є особливим типом художньої творчості, що інтегрує в собі різні види народного мистецтва, поєднує матеріальні й духовні здобутки української культури, стверджує талановитість нашого народу. Використання її в роботі дошкільних навчальних закладів на заняттях з образотворчого мистецтва та художньої праці сприятиме формуванню творчої особистості, яка буде продовжувачем народних традицій. На підставі поліфункціонального характеру української іграшки, було виділено окремі її функції: інформаційну, мотиваційно-стимулюючу, сенсорну, гедоністичну, евристичну, аксіологічну, культурологічну, навчальну, розвивальну, виховну.

Науковець О. Найден зауважував, що саме традиційна й щодо своїх

розмаїтих функцій та змістовно-формальних засад українська народна іграшка зберігає в собі пластичну й образну пам'ять про ті далекі часи, коли людина вперше почала використовувати природні матеріали для створення речей, які не тільки в чомусь допомагали, щось позначали, а й щось символізували. Виділення певної форми з позбавленої форми маси матеріалу знаменує початок виділення й позначення меж предметно-духовного середовища із безмежжя природи. Саме традиційна народна іграшка у своїх певних функціях, формах, пластиці, образах несе в собі інформацію про початкові чинники людського предметно-духовного середовища. Тому традиційна українська іграшка сьогодні, у нашому перенасиченому предметами та речами світі має бути інформативно й естетично доцільною. Дослідник підкреслював, що дитина нині має сприймати іграшку не як предмет побуту, об'єкт гри (хоч і таке сприйняття не шкідливе), а й як твір мистецтва, який потребує вивчення, певного аналізу творчого наслідування, повторення. Таке ставлення до іграшки сприятиме її збереженню й духовному збагаченню дитини. Народна іграшка в сім'ї, дитячому садку, різних гуртках повинна не витісняти сучасну іграшку, не заміняти її, а існувати поруч з нею, доповнювати її, давати дитині те, чого не здатна дати сучасна іграшка. Також дослідник О. Найден указував на те, що для дітей, які перебувають на межі між раннім і середнім віком, такі іграшки особливо потрібні. Вони допомагають знаходити образні відповідники між реально конкретним та умовно-узагальненим, осягати світ предметних реалій через пластично створені та дотиково-комфортні форми.

Отже, можна зробити висновки, що українська народна іграшка здавна цікавить науковців. Дослідники підкреслюють, що дитина через народну іграшку пізнає історію життя та культуру рідного народу, у дітей з'являється інтерес до традицій українського народу, у неї формуються естетичні почуття та смаки.

1.2. Українська народна іграшка як засіб розвитку духовної культури дошкільників

Іграшка – річ, призначена дітям для гри. У народі її ще називають цяцька, лялька, цяцянка, виграшка, забавка. Як найсуттєвіший компонент гри, вона відіграє важливу освітню, розвивальну, виховну, навіть організаційну ролі. Як і гра, іграшка є важливим чинником психічного розвитку дитини, що забезпечує поступове здійснення нею усіх видів діяльності на більш високому рівні. Гра – це не розвага, це справжнє, теперішнє, яскраве, самобутнє життя дитини, разом із цим це й підготовка дитини до дорослого відповідального життя. Вона завжди була пов'язана з сімейними традиціями, працею і діяльністю дорослих, оточенням дітей турботою і увагою. Іграшки, котрі використовувалися, як елемент гри, їх тематика і форми знаходилися в тісному взаємозв'язку з матеріальним життям суспільства, із розвитком його духовної культури, а також відображали еволюцію поглядів на виховання. Іграшка – пам'ять етносу, нації, народу, людства про своє історичне та доісторичне минуле. Її форма є однією з початкових субстанціональних форм щодо освоєння людиною навколишнього середовища. Народна іграшка є спадщиною подібно до рідної мови, казки, пісні. Народні іграшки перевірені дитячою любов'ю до неї, дитячою грою. Вона несе в собі художню культуру, розвиває самобутні риси естетики свого народу. Культура іграшки – важливий елемент духовної культури нації. Колись у колиску ліворуч для доньки клали ляльку, для хлопчика праворуч – сопілку. За старими повір'ями, то були символічні атрибути-обереги, які прийшли з часів язичництва й мали магічну силу. Із давніх-давен діти робили собі іграшки самі – народ виховував майбутніх майстрів. Зараз же діти мають масу дорогих іграшок. Вони яскраві, ефектні, але, як ми знаємо, швидко набридають і рідко стають улюбленими, бо дитячій фантазії до них нема, що додати. Своєрідним різновидом українського народного мистецтва є народна іграшка, що якнайкраще підтверджує нерозривність становлення окремої людини й людства.

Аналіз педагогічних досліджень свідчить, що українській народній іграшці відведено важливе місце у виховному процесі сучасних дитячих дошкільних закладів (Л. Артемова, О. Батухтіна, А. Грабовська, Е. Горунович, Г. Вишнева, Р. Калістру, Л. Калуська, Л. Сірченко та ін.). Велике значення для розвитку духовної культури дошкільників, їх виховання є народне мистецтво, яке відповідає великому громадянському змісту. Воно допомагає дітям бачити звичні речі й явища по-новому, побачити красу навколишнього світу. Іграшка у всі часи була пов'язана з грою; як гра вона є відображенням своєї епохи. Виховне і освітнє значення етнічної іграшки різнобічне й різноманітне. Цінність її полягає в тому, що вона сприяє формуванню самостійності, творчої діяльності дітей. Традиційні етнічні іграшки різних народів із давніх часів використовуються з метою не тільки естетичного, а й морального, патріотичного, духовного виховання. Етнічна іграшка виступає як засіб вивчення культурної наступності досвіду поколінь. Українська народна іграшка належить до унікальних явищ традиційної народної культури українців. Вона є предметом народної гри, засобом виховання та духовного розвитку дитини, об'єктом творчості, реліктом автентичної культури, художнім витвором, національним сувеніром. У народній іграшці чи ляльці поєдналися багатовікові традиції народної художньої творчості. Мистецтво української народної іграшки віддавна було покликане змалку формувати в дітей духовний світ та пробуджувати відчуття рідного коріння. Народна іграшка здавна привертає увагу дослідників чарівним світом її образів, сповнених поезії та казковості, що упродовж століть панували в уяві дітей, пробуджуючи фантазію і спонукуючи до творчості. Такі дослідники народної іграшки, як: Е. Покровський, І. Бартрам, Л. Оршанський, Д. Ельконін, Е. Аркін, Е. Фльорина й багато інших відзначають велике значення народної іграшки в духовному вихованні дітей. Науковець Д. Ельконін, аналізуючи історичне положення народної іграшки, зробив висновок про те, що в споконвічних іграшках немає історії лише при зовнішньому розгляді. «Якщо ж розглядати іграшку в її функції, то можна з

повною впевненістю сказати, що так названі споконвічні іграшки в ході історії людського суспільства радикально міняли свою функцію, маючи нові функції в процесі розвитку дитини» [10, 3]. Звідси виходить, що споконвічна іграшка лише за зовнішніми даними залишається незмінною. У дійсності вона, як і всі інші іграшки, виникає й історично змінюється, її історія органічно пов'язана з історією зміни місця дитини в суспільстві й поза цією історією не може бути зрозумілою.

Порівнюючи іграшки, здобуті в археологічних розкопках, із сучасними іграшками Е. Аркин зауважував: «...стійкість дитячої іграшки, її універсальність, незмінність її основних форм і виконуваних нею функцій – очевидний факт, і, може бути, саме цей факт був причиною того, що дослідники не вважали потрібним зупинятися на ньому або підкреслювати його. Дивним повинно здаватися, що дитина, народжена й зростаюча в умовах культури XXI століття, користується як джерелом радості й знаряддям для свого духовного розвитку й самовиховання тією ж іграшкою, що була виготовлена людьми, які за своїм розумовим розвитком близькі до мешканців печер, які існували в умовах самого первісного існування. І ці діти настільки віддалені один від одного епохами людства виявляють свою глибоку внутрішню близькість тим, що вони не тільки одержують або самі створюють подібні іграшки, але й застосовують їх однаково» [10, 4].

Сучасний етнограф Людмила Герус, розглядаючи українську народну іграшку, передусім, як явище духовної культури і вид декоративно-прикладного мистецтва, – намагається з'ясувати її витоки, висвітлити історію та періоди еволюції, окреслити засади художньої виразності, визначити вузьколокальні та загальноетнічні її риси. Ця спроба була здійснена в монографії «Українська етнічна іграшка», що вийшла у світ у Львові в 2005 році. У цій праці досліджено українську народну іграшку як виду декоративно-прикладного мистецтва і як культурного феномену, з'ясовано витоки та висвітлено історію іграшки в Україні, окреслено регіони, осередки, подано

імена майстрів. Окремо приділено увагу найбільш поширеним у традиційній культурі українців іграшкам: дерев'яній, глиняній, із рослинних матеріалів (соломи, рогози, лози), із тканини, із сиру, із паперу. Розглянуто способи їхнього формотворення та декорування, функціональні властивості, особливості пластики, колориту, орнаментики. Визначено специфічні та загальноетнічні риси української етнічної іграшки. Розглядаючи формування особливостей української народної іграшки в різні історичні періоди, авторка наголошує, що основу її становить порівняно невелике коло типових образів: лялька, фігурки птахів, фігурки тварин: переважно коника, рідше оленя, бика, барана, цапа, собаки. А особливість полягає в узагальненні образів-типів або моделі предмета. Так, дослідниця Л. Герус визначає, що «в народній іграшці немає надуманості, вона формувалася в той період, коли інтереси дорослих і дітей були близькі один до одного, коли творчість тих й інших мала багато загальних рис, коли в психіці й світовідчутті тих й інших була природна близькість, коли іграшка була цікавою й дітям і дорослим. Найбільша правда й простота світовідчуття, більша виразність і доцільність, прагнення зрозуміти навколишнє й опанування ним забезпечувало народній іграшці всі педагогічні якості: вона радувала, розвивала дитину духовно, учила розуміти навколишнє життя, учила володіти основними видами праці дорослих» [10, 38].

Що стосується класифікації українських народних іграшок, то Л. Герус пропонує класифікувати їх таким чином:

- іграшки, які зображають людей, птахів та тварин;
- звукові іграшки та моделі музичних інструментів;
- моделі меблів;
- моделі посуду й кухонного начиння;
- моделі казкових сюжетів;
- іграшки, які не мають аналогів у природі та предметному світі [10].

За особливостями формотворення іграшки можна поділити на:

- іграшки виготовлені одним об'ємом із суцільного шматка дерева (глини)

- вирізуванням, виточуванням, витягуванням;

- іграшки виготовлені з окремих частин, які попередньо обробляли також вирізуванням, виточуванням, з'єднуванням і з'єднували столярними або конструктивними прийомами.

Залежно від з'єднання іграшки поділяються на: нерухомі – іграшкові меблі, санчата, скрипочки; рухомі – візочки, тачечки, деркачі та інші. У всіх народних іграшках відчувається щирість, теплота й любов, із якої ці речі робилися. У народних іграшках передається любов і пещення, веселість і сміх, знання й уміння – у цьому сила її духовного впливу на дитину. В етнічній іграшці багато теплоти, що виражається в турботливому, любовному її виконанні. Народна іграшка будить думку й фантазію дитини своєю немудрою технікою руху, звучанням, своїм казковим, декоративним трактуванням, не просто радує, забавляє й духовно розвиває, вона дає простір творчій грі, що привчає дитину до навколишнього життя та до майбутньої праці, народна іграшка містить у собі духовну культуру, розвиває самобутні риси естетики свого народу, вона повна традиціями національного мистецтва: спрощеність і чітка ритмічність форми, декоративність розпису, орнаментальність.

Так, учена Е. Фльорина визначає, що ніякий інший вид народної творчості так активно й глибоко не виховує в дитині національні риси духовної культури, не розвиває розумових здібностей і навичок практичної діяльності як етнічна іграшка, яку дитина любить, із якою вона активно й творчо діє. Техніка етнічної іграшки завжди проста, доступна дитячому сприйняттю й часто дуже дотепна, побудована на найпростіших законах техніки й механіки. В іграшці народ дає дитині прості, але зовсім необхідні знання, опанувавши такою етнічною іграшкою дитина може переходити до практичної творчої діяльності [10, 5].

Отже, у новому середовищі традиційна іграшка, як і вишитий рушник, і родинний килим, народна картина або ікона, повинна бути атрибутом родової, родинної пам'яті про далеке й не дуже далеке минуле, про ту функціональну

систему духовної культури, елементом якої була ця іграшка. Остання ж, іще раз наголосимо, і в нових сучасних умовах залишається носієм тих інформативно-генетичних багатств, які становлять основу світопізнання та світорозуміння.

Народне мистецтво безпосередньо входить у царину матеріальної й духовної культури народу. Воно охоплює галузь знань, естетичні погляди, смаки, звичаї та обряди, етичні переконання; несе інформацію про орнамент, композицію, колорит. Це одна з частин народної художньої культури. Сьогодні етнічне мистецтво розглядається як важлива художня цінність, що виконує численні функції – пізнавальну, комунікаційну, естетичну. Життя підтверджує, що етнічне мистецтво збагачується новими аспектами філософсько-естетичного звучання, його змістовна краса потрібна людині, сьогодні зростає його художня цінність. Ознайомлення дітей із народною творчістю буде сприяти їхньому естетичному розвитку, та зблизить їх з народними витоками, крім того, це надання їм певних знань.

Знання – це продукт певних пізнавальних дій дитини. При формуванні нових пізнавальних дій необхідна їхня організація. На основі цих положень у дидактиці розроблено визначення методів навчання. Методи навчання розглядаються, як засоби роботи педагога й підлеглих йому дітей із метою здобуття останніми знань, умінь і навичок, формування в них широкого світосприйняття та розвитку їхніх здібностей. У навчанні має місце пізнавальна і, пов’язана з нею, практична діяльність дітей, яка має навчально-виховне значення. Сутність методів навчання не тільки в тому як надавати дітям нові знання педагогу, але й у тому якою буде діяльність дітей – чи носить вона тільки пізнавальний характер, чи дитина отримує тільки практичні навички; якщо діяльність носить пізнавальний характер, важливо визначити чи здійснює дитина перцептивні дії з якимись предметами, чи сприймає тільки мовленнєві пояснення вихователя.

Вирішальне значення в засвоєнні знань має діяльність самої дитини, її особливості, характер, хоча вона й організовується вихователем.

Методи навчання постійно розвиваються, у їхній розробці науковці спираються на теоретичні дослідження видатних педагогів – Ю. Бабанського, І. Звєрєва, І. Лернера та інших. Так, науковець Ю. Бабанський у своїх дослідженнях виокремлює три основні групи методів навчання :

1) стимулювання й мотивація навчально-пізнавальної діяльності;

2) організація та здійснення навчально-пізнавальних дій;

3) контроль та самоконтроль навчально-пізнавальної діяльності.

Ці групи методів мають різні форми прояву залежно від вікової специфіки дітей.

Особливу роль у процесі навчання дошкільників має перша група методів – методи стимулювання й мотивації навчально-пізнавальної діяльності дітей. Розробляючи цей метод дослідники велику увагу приділяють складанню спеціальних умов та ситуацій, у яких діти повною мірою починають відчувати радість від своїх відкриттів, радість самостійного здобуття нових знань і розвитку розумової діяльності. У їхніх працях підтверджується, що емоційний стан дитини в процесі пізнавальної діяльності дозволяє формувати стабільні пізнавальні навички.

Аналізуючи класифікацію методів навчання, надану Ю. Бабанським, важливо розглянути другу групу методів, а саме методи організації та здійснення навчально-пізнавальних дій. Тут Ю. Бабанський виділяє три підгрупи методів:

- методи організації й здійснення чуттєвого сприйняття навчальних об'єктів, відповідність наочним методам;

- методи організації й здійснення мислительної діяльності, відповідність словесним методам;

- методи організації й управління практичною діяльністю дітей із метою формування в них нових знань, умінь і навичок. Ця підгрупа відповідає практичним методам навчання. Третя група методів навчання – методи організації контролю та самоконтролю навчально-пізнавальної діяльності дітей,

розробка яких ведеться в дошкільній педагогіці. Важливо підкреслити, що в процесі навчання всі методи перебувають у тісному взаємозв'язку, що дозволяє успішно вирішувати завдання з розвитку духовної культури дітей засобами вивчення української народної іграшки .

Існує ще один підхід до розглядання методів навчання, які запропонувала дослідниця В. Кондратова, вона вважає, що методи навчання, які розраховані на запам'ятовування, заучування навчального матеріалу вже пережили себе. Тому необхідні нові методи, залежно від методів навчання, той самий зміст дитина може засвоїти по-різному.

Метод – це спосіб досягнення мети, організація цілеспрямованої діяльності. Для правильного вибору методу вихователь повинен поставити перед собою мету й визначити, який матеріал буде використовувати. Усі ці методи використовуються в практичній роботі дошкільних закладів. І залежно від правильного вибору методів краще або гірше буде здійснюватися навчання дітей. Зазвичай навчання й виховання дітей у дошкільних установах здійснюється за традиційними програмами. Основні принципи побудови програми систематичність, доступність, послідовність подачі знань. Істотним недоліком такого спілкування є те, що знання дітям подаються в готовому вигляді, практично відсутні проблемні ситуації, що сприяють розвитку мислення в дітей. Діти в основному вирішують різні типи завдань за наочним зразком. При такому навчанні дитина кінцевий результат своєї діяльності порівнює в загальному зі зразком, і не може аналізувати результат своєї кожної зробленої дії. У дитини дошкільника повинно бути розвинене достатньою мірою й наочно-дійове та наочно-образне мислення. Саме так може бути використана етнічна іграшка – незвичайна і яскрава, з одного боку – загадкова, а з іншого – інтуїтивно зрозуміла для дитини й проста в обігу.

Кожен український край має свої іграшкові традиції. В Україні іграшки виготовляли не тільки з твердих і пластичних матеріалів (глина, дерево), а також із лози, соломи, рогози, повісми або довгої трави. Для виготовлення

саморобних іграшок використовувалися тканина, кольоровий папір, картон. Не треба бути особливо обізнаним у сучасній культурі та її тонкощах, щоб зрозуміти необхідність поширення народної іграшки, вивчення її основ у загальноосвітніх дошкільних установах. Адже в ній значно більше багатства світопізнання і світорозуміння, ніж у найскладнішій сучасній іграшці. Конфлікт між народною іграшкою та іграшкою сучасною призводить до посилення ігрових функцій останньої та поступової втрати ігрових функцій першої. Народна іграшка ніби повертається у своє неігрове минуле, у ті часи, коли вона ще не була іграшкою, а слугувала оберегом чи символом. Народна іграшка все більше знаходить своє місце в музейних експозиціях і приватних зібраннях, стає об'єктом споглядання, інтересу різних верств суспільства. Народна іграшка – витвір специфічний, вона повинна мати для дитини пізнавальну цінність, відображати явища реального світу в доступних дитячому розумінню формах. Разом із тим, народна іграшка не відповідала б своєму призначенню, якби не була розважальною, смішною, не мала б оригінальної ідеї.

Отже, дитина нині має сприймати народну іграшку не як предмет побуту, об'єкт гри (хоч і таке сприйняття не шкідливе), а як витвір мистецтва, який потребує вивчення, аналізу, творчого наслідування. Таке ставлення до народної іграшки сприятиме її збереженню й духовному збагаченню дитини. Народна іграшка в сім'ї, дитячому садку, різних гуртках повинна не витісняти сучасну іграшку, не заміняти її, а існувати поруч з нею, доповнювати її, давати дитині те, чого не здатна надати сучасна іграшка.

Народна педагогіка вимагає духовно виховувати дитину, зважаючи на вікові особливості дитини: «Гни дерево, поки молоде, вчи дітей, поки малі». Упродовж усього дитинства гра й народна іграшка займає найголовніше місце в житті дитини. У грі діти відтворюють працю дорослих, елементи трудових дій. В своїй ігровій діяльності діти відображають те, що спостерігають у родинному колі. У дітей змалку виховується любов до праці, діти засвоюють знання про навколишню дійсність. В іграх для хлопців розвиваються витривалість,

взаємовиручка, сила. У народі кажуть: «Де гра, там і радість». У ранньому віці (1-3 роки) діти маніпулюють із предметами, тобто вчаться їх використовувати. Потім виникає творча або рольова гра. Зразки дитячих ігор призначалися не лише для фізичного розвитку й загартування, але й були школою спілкування. Під час гри використовуються діалоги, де закріплюється мовний етикет, виробляється певне ставлення до товаришів, почуття дружби, водночас проходить тренування пам'яті, коли діти заучують ті чи ті віршовані тексти. У таких іграх, як «жмурки», «клітка», розвиваються математичні здібності. Велике розмаїття дитячих ігор притаманне календарним та обрядовим святам. Для більшості ігор діти виготовляють іграшки власноруч; майструють свищики, пищалки, створюють ляльки. Не треба бути особливо обізнаним у сучасній культурі та її тонкощах, щоб аксіоматично прийняти необхідність поширення та всілякої популяризації народної іграшки, вивчення її формообразних основ у дошкільних установах. Народна традиційна іграшка має витоки в глибинних шарах фольклорної колективної культури, бо в ній втілені пластичні, орнаментальні, образні уподобання кожного окремого етносоціального осередку – якісного складового духовного елементу культури. У цьому принцип фольклорного колективного мистецтва. Водночас, на противагу колективному, масове мистецтво функціонує за законами горизонтального поширення інформації, що нерідко призводить до спотворення, спрощення та вульгаризації самої ідеї дитячої гри. Використання народної іграшки у вихованні сприяє залученню дитини до духовного, естетичного, побутового досвіду народу. Дитина, наприклад, не оцінює іграшку, як витвір мистецтва, а бо як образ пов'язаний із певними легендами, казками, міфами. Однак, граючись нею, здійснює зорове та сенсорне сприйняття її форми (пластичної, кольорової, орнаментально-знакової) непомітно для себе, приєднується до місцевої, а через неї й до етнонаціональної сфери образних уподобань, художніх особливостей, які водночас мовою свого змісту, розповідають про виробничо-господарську та святково-обрядову

діяльність населення, тієї місцевості, того краю, який ця дитина згодом, коли стане дорослою людиною, усвідомить, як рідний. Народна іграшка є насамперед явищем духовної культури певного народу. Але основні образні, смислові, символічні чинники етнічної іграшки є породженням етнонаціонального середовища. У народній іграшці, поряд з архетипами загальнолюдських понять і критеріїв, існують образні та змістовно-формальні принципи етнонаціональної давнини. Ці якості народної іграшки породжують певну проблематичність щодо дитячого виховання в сучасних умовах. З одного боку, існує нагальна необхідність участі народної іграшки у виховному процесі на його певних етапах, з іншого – складність впровадження її у цей процесс [23, 75]. Народна іграшка, як і все традиційне народне мистецтво, позбавлена елементів зовнішнього етнографізму. Справжня народна іграшка, як правило, містить обмаль зовнішніх атрибутів автентичної належності. Така належність становить саму її образну і змістовну сутність. Тому традиційна народна іграшка здебільшого позначена простотою форми, позбавлена складної та вибагливої орнаментації. Близькість цієї іграшки до витоків етнонаціональних культурних традицій пов'язує її і чинниками ставлення до матеріалу, пластичною інтуїцією, колористичними поєднаннями. Саме така іграшка, насичена буттєвою та історичною інформацією, комунікативно близька дитині. У ній – цілий світ образів, архетипів, метафізичних і символічних основ бачення, сприйняття й переживання життя; у ній містяться нюанси психоментального характеру етносу, а також відображено специфіку певних трансетнічних явищ. Гра з такою іграшкою, візуальне й сенсорно-контактне знайомство з нею є одним із засобів формування в дитини критеріїв причетності до своїх родових, етнонаціональних ціннісних основ. Засвоєння такої іграшки разом із мовою і творами фольклору (колисковими, казками, колядками, співаночками, приказками, загадками тощо) формує перші уявлення про навколишній світ, перші життєві враження та почуття, закладає в дитині той духовний резерв, який знадобиться їй у дорослому житті, коли постане

питання вибору шляху та напряму руху [34, 21].

Мистецтво українського іграшкарства формує в дітей естетичні смаки, творчі здібності. Народна іграшка має не лише екологічну, а й духовну чистоту. Зроблена з любов'ю, вона розвиває кмітливість, фантазію, духовний світ дитини, дає перші професійні навички, пробуджує відчуття рідного коріння. Окреме місце серед іграшок посідають ляльки. «Вбрана» лялька супроводжує людину протягом усього життя: у дитинстві – це одна з улюблених забавок, приємний подарунок, а з часом – цікавий сувенір, пов'язаний із театральною грою, вітринним мистецтвом, промисловим виробництвом, художньою творчістю [34, 23]. Лялька в дитячих руках немовби оживає, вона є обов'язковою учасницею різноманітних побутових ігор. Тому лялька стає провідником у великий навколишній світ для дитини, допомагає зорієнтуватись їй у ньому. У виборі образної іграшки, діях з нею значною мірою виявляється ставлення до того, кого вона уособлює. Використання народної іграшки у вихованні сприяє прилученню дитини до духовного, естетичного, побутового досвіду народу.

Художньо оформлена іграшка збуджує в дитини естетичні почуття і переживання, формує естетичний смак. Цікаві за змістом і формою іграшки позитивно діють на психічний стан дитини, світосприймання, активізують життєвий тонус, що впливає на її здоров'я і фізичний розвиток. На дітей дошкільного віку особливо впливають іграшки, що зображають людей, істот і предмети реального світу: тварин, риб, птахів, рослинність, предмети побуту, техніки тощо. Вони не тільки спонукають до різноманітних за змістом ігор, а й допомагають увійти в роль, створити улюблений ігровий образ, реалізувати задум. Засобом реалізації задуму іграшка може стати лише в тому разі, якщо дитина правильно сприймає її образ, має певні знання про предмет, а іграшка викликає усвідомлений інтерес і бажання гратися.

Таким чином, іграшка – важливий чинник психічного розвитку, етнічну іграшку здавна використовують із метою естетичного, морального, розумового,

фізичного виховання. Під час гри дошкільник розвивається, пізнає світ, наслідує і засвоює соціальний досвід. Іграшка є засобом передавання культурного досвіду народу від покоління до покоління. Народна іграшка є ниточкою в руках дитини, яка з'єднує її з історією Батьківщини, вони сприяють зміцненню в дитини світлого, оптимістичного настрою, позитивного сприйняття навколишнього світу.

Умовні, а не натуралістичні образи птаха, тварини, людини вчать дитину розумінню метафоричної мови традиційного мистецтва. До того ж шляхом спілкування з подібними іграшками дитина навчається бачити або уявляти образ живого натурального через умовне, в узагальненому знаходити риси конкретного, що розвиває її спостережливість і кмітливість. Зрештою, дитина змалечку привчається до традиційних місцевих формообразних уподобань. Іграшка як створений дорослими для розвитку дітей предмет культури має освітнє і виховне значення лише тоді, коли використовується за призначенням. Дитина повинна розуміти іграшку, хотіти з нею творчо діяти. Щоб іграшка, як і гра, була супутником дитинства, людство весь час удосконалює її.

Українська народна «іграшкова культура» складна й розмаїта. Для того, щоб її вивчати, потрібно якимсь чином класифікувати, тобто розділити іграшки на групи, орієнтуючись на спорідненість певних істотних ознак. Найбільш простою та прямолінійною класифікацією науковець О. Найден вважає поділ на дві групи:

1. Іграшки, у яких основною рисою є пластичні, художньо-естетичні фактори: ляльки, коники, баранці, олені, цапки, вершники, птахи, «барині», «куми» тощо;

2. Іграшки, основною функцією яких є результат здійснення певної механічної дії: деркачі, фуркала, калатала, свищики, луки зі стрілами, брязкальця, хихички тощо [32, 252]. Більш структурованим Олександр Найден вважає поділ іграшок за матеріалом, із якого вони створені: іграшки з дерева, глини, тканини, соломи, трави, паперу, кори, кістки, плодів різних рослин,

тіста, сиру тощо. Також науковець виділяє поділ за образно-ігровими та типажно-функціональними ознаками:

- антропоморфні образи-ляльки (з глини, дерева, трави, тканини, соломи, рогозу, комбіновані з різних матеріалів);
- зооморфні образи – свійські й дикі тварини: бички, цапки, свинки, баранці, козлики, корівки тощо (з глини, дерева, трави, тканини, соломи, рогози, сиру);
- іграшки, які імітують «дорослі». Меблі, посуд інші предмети побуту, знаряддя праці (шафи, стільці, столи, лавки, миски, глечики, колиски, візки, граблі, сокири тощо).

При цьому, дослідник наголошує, що можна також вважати класифікаційною ознакою регіон або місцевість створення іграшок: іграшки Львівщини, Слобожанщини, Волині, Київщини, Полтавщини, Середньої Наддніпрянщини тощо [32, 253]. Можна знайти ще чимало принципів або ознак класифікаційного поділу іграшок, які в певних конкретних випадках можуть бути прийнятними і корисними. Однак жоден з наведених вище варіантів класифікації, якщо дотримуватися лише його одного, не зможе дати повної й різнобічної характеристики іграшки. Тому, обравши якийсь один із варіантів базовим, варто доповнювати його в разі необхідності тими характеристиками, які становлять специфіку інших варіантів, тобто стати на позицію певного плюралізму в справі класифікації іграшки.

1.3 Історія появи та розвитку української народної іграшки

В Україні іграшка пройшла тривалий період розвитку. Як відомо, починаючи з первісно-родового ладу, люди поступово вдосконалювали свої вироби: удосконалювалися художні та технічні прийоми роботи, які формувалися під впливом родового досвіду і передавалися від діда, прадіда до наступних поколінь. Людина навчилася добирати, готувати й опрацьовувати потрібну сировину, поступово створювала необхідні предмети, такі, як:

тканину, посуд, меблі, ремісниче приладдя тощо. Стародавні ремісники дотримувалися багатовікових традицій східнослов'янського мистецтва, засвоюючи й осмислюючи кращі здобутки світового мистецтва, високого художнього рівня досягли художні ремесла в східних слов'ян. Їхню оригінальність, високохудожність засвідчують збережені пам'ятки. У Київській Русі переважали домашні ремесла, вони були пов'язані з сільським господарством. Селяни самі виготовляли різні вироби, полотна, сукна, взуття, для власних потреб. На основі домашніх ремесел виникли ремісничі організації. У містах західної Європи, а також у Київській Русі поступово виникали й поширювались їхні корпорації цехи (об'єднувалися майстри однієї чи кількох спеціальностей з метою захисту своїх інтересів). В Україні цехова система поширилася в XIV – XV ст. Так у Києві існували цехи ковалів, ювелірів, кравців, шевців. Цехові організації сприяли піднесенню художнього рівня виробів, поширенню їх асортименту. У XVI – XVII ст. на основі ремесел і домашніх промислів зародилася нова, більш висока форма виробництва – мануфактура. Найпоширенішими були ткацькі мануфактури. В Україні також виникли мануфактури в першу половину 19-го століття, а в період кризи феодально-кріпосницької системи, склалися нові, більш прогресивні капіталістичні відносини. З'явилися фабрики й таким чином відбувався занепад творчої основи процесу творчої праці. Поява фабрик відкинула набуту з давніх–давен ручну працю майстрів.

Таким чином, декоративне мистецтво України розвивалося у двох основних напрямах – домашнє художнє ремесло й організовані художні промисли пов'язані з ринком, вони йшли паралельно та тісно перепліталися. Зазнало змін і декоративно-прикладне мистецтво, але залишилися його визначальні риси: колективний характер творчості, спадковість багатовікових традицій. Прикладний характер праці давав змогу імпровізувати, творити неповторне, мати «свої характерні особливості». Народне декоративно-прикладне мистецтво живе на основі спадковості традицій і розвивається в

історичній послідовності як колективна художня діяльність. Воно має глибинні зв'язки з історичним минулим.

На території України найдавніші прототипи обрядової іграшки виявлені в селищі Мезин-Коропського району Чернігівської області. Це були фігурки пташок, вовка чи собаки, виготовлені з мамонтового бивня приблизно 25 тисяч років тому. Відомо також, що в IV – III тис. до н. е. трипільці виготовляли керамічні жіночі статуетки, різноманітні фігурки тварин (овець, коней, биків та ін.) та їх дитинчат, які символізували плодючість. У могильнику на території Львівської області археологами були знайдені ліпні порожнисті фігурки пташок, що згодом трансформувалися в іграшки-свищики. Дитячі іграшки давніх слов'ян (дерев'яні коники, качечки) знайдено під час розкопок у Наддніпрянщині (датовані вони приблизно X – XII ст.).

Відомо, що в той час окрім ігрових та обрядових, виготовляли й технічні іграшки: луки, мечі, дзиґи тощо. У дохристиянський період іграшки переважно зображали священних тварин, птахів, фантастичних істот, що свідчить про їхній зв'язок із язичницьким культом, народною міфологією. Після прийняття християнства іграшки здебільшого використовували з ігровою та декоративною метою. Однак деякі з них зберегли ритуальний характер і дотепер (ялинкові прикраси до Нового року).

Від українських іграшок періоду XIV – XVIII ст. майже нічого не збереглося. Однак етнографи стверджують, що виготовлення забавок не припинялося ні в XIV, ні в XVI століттях. Унаслідок розвитку в Україні ярмаркової торгівлі, у другій половині XVIII ст. розпочалося масове виробництво «забавок» на продаж. Жодний ярмарок не обходився без глиняних коників, баранчиків, півників, маленького посуду (монеток), ляльок – «пань», розписаних орнаментом, прикрашених кольоровою глиною і покритих прозорою поливою. Як визначають науковці, розквіт кустарного іграшкового промислу припадає на середину XIX ст. Найбільше виготовляли забавок у Наддніпрянщині, Поділлі, Прикарпатті. Серед тогочасних іграшок

Наддніпрянщини кінця XIX ст. – дерев'яні кухлики для зачерпування рідини, дерев'яні ляльки, маленькі моделі побутових речей (оздоблені різьбленням дзиґи, вітрячки, іграшкові товкачики, тачівки, рублі та ін). Популярними були механічні забавки з відповідними руховими елементами – вирізані фігурки попарно з'єднаних планками ведмедів, ковалів, ткачів; головоломки для дітей, так звані велика і мала мороки. Велика морока складалася з двох довгих і дванадцяти коротких кілочків, що утворювали на основній осі три хрестоподібні конструкції, а мала – із чотирьох однакових кілочків, зв'язаних у хрестик. Щоб їх розібрати, а потім скласти, необхідно було виявити дитині кмітливість і винахідливість [32, 257].

Селище Опішня Полтавської області відоме також своїми керамічними іграшками, які передавали реальну природу, народний побут, героїв казок, пісень, творів (коник, квочка з курчатами, пташниця, вершники, міські та сільські жінки в типовому одязі, звірі-музики тощо). Зародилася Опішнянська іграшка в XVIII столітті. Гончарі, крім ужиткового посуду, виробляли й «монетки», тобто маленькі іграшкові посудинки: глечики, макітерки, мисочки, горнятка, маснички тощо. Вони повторювали традиційні форми ужиткового посуду, а розписували їх відповідно до місцевості, де виготовляли (опішнянські, косівські, васильківські, глухівські, самчиківські, слобожанські та ін).

На Поділлі відомими осередками виготовлення керамічної іграшки були селища Бубнівка, Бар (Вінницької області), Адамівка (Хмельницької), Калагарівка (Тернопільської області) та ін. Найпопулярнішими тут були ляльки, коники і вершники. Ляльок завжди ліпили у святковому одязі, з намистом на шиї, модною зачіскою на голові; очі і рот позначали крапками і рисками. Подільські ляльки тримали в руках дитину або під пахвою пташку. Традиційні іграшки-вершники зображали на конях селян, козаків, військових тощо, свищики цього регіону мали вигляд тварин і птахів.

Відомо, що на Волині в XIX – на початку XX ст. діяли два найбільших

осередки виготовлення керамічних іграшок (с. Вишнівець та Великий Кунинець Тернопільської обл.). Образи іграшок тут також були традиційними (ляльки з птахами, свійські тварини, вершники), однак порівняно з подільськими, вишнівецькі забавки були більш витонченими та барвистими.

Наприкінці XIX ст. на Львівщині (с. Стара Сіль), виникли рідкісні в українському народному мистецтві сюжетні іграшки, такі, як «танок» та «колисочка». Перший зображує жінку і чоловіка в танці, а свищик «колисочка» має вигляд «колиски на кружальцях», у якій лежить дитина. Окремою групою забавок науковці вважають – керамічні тарахкальця («хихички»), відомі ще з часів трипільської культури, порожнисті кульки завбільшки з гусяче яйце, прикрашені різноманітним оздобленням [32, 258].

Дослідники зауважують, що для кожної історичної епохи характерні свої іграшки, оскільки розвиток матеріальної основи суспільства, його духовної культури позначився не лише в змісті дитячих ігор, а й на тематиці та формах іграшок. Первісне суспільство дитячих іграшок не виготовляло. Не робили іграшок і племена, які перебували на стадіально досить низькому щаблі розвитку. Етнічна іграшка, як річ певного функціонального призначення, на думку багатьох вчених, з'явилася досить пізно, коли цивілізація окремих суспільств і народів досягла достатнього рівня розвитку. Однак це не означає, що в умовах первісного суспільства та життя «примітивних» племен діти зовсім були позбавлені гри та іграшки. Відомий колекціонер і знавець іграшки

Г. Блінов зазначав, що першими дитячими іграшками «... були випадкові предмети: камінці, шишки, сухі гілочки, і такі «іграшки», зрозуміло, старші, ніж сама людина». Як стверджує дослідник історії української етнічної іграшки О. Найден, дитяча іграшка як предмет певного функціонального призначення з'явилася досить пізно, коли цивілізація окремих суспільств і народів досягла достатнього рівня розвитку. Відтоді іграшка, поряд з іншими речами, зробленими людиною (знаряддями праці, побутовими предметами, культовими атрибутами), починає входити до царини духовної культури.

Українська іграшка вирізняється тематичною неоднорідністю та глибоким змістовним наповненням. Вона представлена розмаїттям матеріалів технічних і художніх способів оздоблення, багатством, композиційних орнаментальних та колористичних вирішень. Етнічна іграшка містить декілька видів народного мистецтва, а отже, становить полівидове явище. Водночас деякі види мистецтва щодо іграшки мають допоміжне, другорядне значення. Це, наприклад, вишивка, розпис, ткацтво. Вишивка і ткацтво стосується народних ляльок, розпис покриває іграшки з дерева та глини.

Як відомо, іграшки виготовляли з дерева різних порід, що використовувалися в практичній діяльності регіону, однак перевагу надавали більш м'яким матеріалам: сосні, липі, осиці, тополі, ліщині. З твердих застосовували: бук, явір, клен, дуб, горіх, іноді – грушу. Окрім дерева, для виготовлення іграшок застосовували також кору, переважно сосни або дуба. Іграшки виробляли відомими в деревообробці техніками-вирізуванням, витесуванням, столярними і бондарними прийомами. Дерево попередньо готували, його обтесували сокирою й, відповідно до способу подальшого опрацювання, розрізали на валики чи прямокутні дощечки. При вирізуванні наступна обробка полягала в поступовому моделюванні цілісної форми іграшки або її окремих частин, яке здійснювали ножем чи пилкою. Вирізування поєднували з видовбуванням. Таким способом виробляли в основному предмети побуту. У виготовленні дерев'яних іграшок застосовували також виточування, яке здійснювали на ручних, механічних верстатах. Завдяки поєднанню механічних і ручних прийомів, виточення дозволяло створити численні варіанти пластичних та декоративних рішень поверхонь іграшок й водночас збільшувати обсяг виготовлення, що вплинуло на впровадження його в серійне виробництво, пов'язане з народним промислами. Якщо ляльки привертали увагу дівчат, то фігурки коників були улюбленими іграшками хлопчиків. Образ коня належить до одного з найпоширеніших у народній творчості, зокрема в іграшці слов'янських народів. На думку вчених, він

пов'язаний із давніми язичницькими віруваннями. У пантеоні слов'янських богів, які передавали образи сили природи, кінь символізував одного з наймогутніших богів – Хорса, Бога Сонця [32, 260]. Однак у той час, коли фігурка коника зберегла ознаки середньовічних прототипів, сама іграшка зазнала суттєвих змін, передусім у композиційному вирішенні. В Україні виготовляли фігурки коників, розміри яких дозволяли дитині гойдатися, сидячи верхи. Вони складені в міцну конструкцію з окремих вирізаних циліндроподібних об'ємів, що передають, голову, тулуб, ноги.

Анімалістичну тему в українській іграшці доповнюють і фігурки птахів. Часто зображували голубів, ластівок. Їхні форми утворені плавними переходами, що передають овальний тулуб, видовжену шийку, невелику піднесену до гори чи опущену до низу голівку з гострим дзьобом. М'якому плавному силуету фігурок відповідає гладко вкрита воском поверхня. Рідше вона розмальована тонкими, горизонтально-розташованими вздовж тулуба, смужками червоного й синього кольорів, які імітують пір'я, у пташок спинка вкрита плямами, шийка обведена двома пасками, а живіт і хвостик суцільно розмальовані темно-коричневою фарбою, що також у стилізованій формі передає особливості й забарвлення пір'я і водночас декоративно її збагачує. Фігурки «качечок» робили, як і коників, із рухомими частинами на прямокутній підставці, але з двома коліщатами. Великі округлі крила з'єднані з тулубом й коліщатами за допомогою дротиків. Таким чином, під час поштовху держака, вставленого в отвір підставки, вони рухалися, сплескуючи крильцями, немов під час польоту. Динамічній конструкції фігурок відповідав і колоритний розпис птаха, пофарбована в зелений колір голова, шия окреслена рядком білих цяток, немов різкою намиста, жовті крила обведені по контору червоною смугою з рядком білих крапок, тулуб жовтого кольору, довільно вкритий стилізованими листочками, наче пір'їнками.

Аналогічні за конструктивним рішенням іграшки походять з інших осередків Прикарпаття. Відміни між ними виявляються в пластичному

трактуванні й оздобленні поверхні фігурок, зумовлені місцевими смаками та уподобаннями. Наприклад, фігурка пташки має менші пропорції й вкрита суцільним шаром жовтої фарби, лише дзьоб та коліщата виділені червоною фарбою [32, 261]. Прикарпатська іграшка, як і посуд та інші вироби з глини, насамперед відрізняються від усіх інших колоритом і характером розпису (традиційними мотивами, елементами та поєднанням кольорів в орнаменті). На Гуцульщині виготовляли не тільки дерев'яні, а й гончарні, парафіновані, кістяні та іграшки із сиру.

В Україні відома також так звана «їстівна іграшка», яка з'явилася в XIX та на початку XX століття в Карпатах, там баранчиків, казкових оленів, фантастичних півників із сиру виготовляли чоловіки-вівчарі на полонинах. Виготовлення сирної іграшки в таких селах, як Брустури, Річка, Снідавка, Шешори, набуло значення промислу, принаймні в 1950-1980-х роках.

Фігурне ж печиво з тіста, перш ніж дійти до розряду дитячих іграшок, мало обрядове значення. Як правило, таке печиво випікалося весною перед прильотом птахів і здебільшого мало вигляд узагальнено-умовного птаха та назву «жайворонок», або «голубок», випікали таке печиво-іграшку на свята «Теплий Олексій» та «Сороки»[32, 261].

Українська етнічна іграшка багата й розмаїта. Про її багатство свідчить діапазон змістовно-образних градацій: від «примітивних» пташок-свищиків, архаїчних вузлових ляльок, семантично реліктових тварин, птахів, фантастичних звірів, виготовлених із глини, дерева, соломи, сиру й тіста, функціонально реліктових хихичок, деркачів, калатал тощо – до авторської іграшки-скульптури, позначеної рисами атавістично-родового міфологізму. Розмаїття української традиційної іграшки насамперед пов'язане з її багатою сюжетною й тематичною номенклатурою, а також із широкою формально-образною варіативністю та численністю орнаментальних і колористичних градацій. Іграшки різної української місцевості (як і посуд, пищівка, вироби з дерева, витинанки, писанки, настінний розпис) позначені рисами певної

своєрідності, яка залежить від ландшафтно-кліматичних, географічних умов (гори, рівнина, степ, полісся, край луків та озер тощо), роду занять більшості населення, історичних чинників та обрядових традицій. Так, іграшки, які вироблялися в Поліссі і степовій Південній Україні, зазвичай відрізняються одна від одної як щодо тематичних і сюжетних уподобань, так і щодо переважного вибору матеріалів та його пластичних можливостей. Існують також місцеві декоративні й колористичні уподобання, схильності до певних орнаментальних форм і мотивів. Так, колорит іграшки Опішного (Полтавщина) здебільшого «теплий», близький до натуральних кольорів обпаленої глини; орнамент – закруглений, позбавлений різких зламів і гострих кутів. Натомість орнамент косівських (Карпати) виробів, має різкі й гострі злами. Натуральний колір глини закритий, захований білою, жовтуватою або темно-вишневою («вишнівка») поливою, основні кольори орнаменту брунатний, зелений, жовтий. Іграшка з Полтавщини (як і посуд) містить і образ поля із плавними пагорбами та ланами стиглої пшениці, а також і хати-мазанки під золотою соломою із зеленим садком і полудневим городом із пахучою «гвоздикою», гарбузами й метеликами. Іграшка з Косова (так само, як і їхній посуд) несе в собі образні прикмети карпатського холодно-прозорого ранку із гостроверхими смереками на схилах, високими ожередами, вогкуватим туманом у долинах, отарами овець на полонинах. Узори косівських виробів асоціативно зближені з бадьоро-завзятим звучанням місцевих коломийок та тужливо-ритмічним дріботінням гуцульського танцю, між тим орнамент опішнянського посуду та іграшок містить асоціативний образ ритмічно стриманої та мелодійно розлогої місцевої пісні, що плине в степову далечінь. Подібні образні ремінісценції можна віднайти у пластиці, декорі та орнаментації іграшок Харківщини і Львівщини, Поділля й Київщини, Волині й Півдня України. Традиційна іграшка, поряд з образною та символічно-смисловою інформацією, містить у собі ще й інформацію атавістичну, пластично-інтуїтивну, обрядову, духовно-ціннісну. Щодо цього вона зазвичай є набагато інформативнішою, ніж будь-яка

сучасна технічно-механічна іграшка або комп'ютерна гра.

Нині народну іграшку виготовляють лише окремі поодинокі майстри. Купують її здебільшого не для дитячих ігор, а для своєрідної фольклоризації сучасного міського інтер'єру, поповнення приватних зібрань і фондів музеїв. Отже, іграшка потрапляє в інше середовище, ніж те, у якому вона сформувалася й була повноправним складником, корелюючись з іншими його складовими.

Отже, можна зробити висновки, що етнічна іграшка від часів, коли вона носила обрядове значення (приблизно 25 тисяч років назад), і до сьогодні пройшла тривалий шлях розвитку. Змінювалися матеріал, із якого виготовляли іграшку, її зміст, забарвлення, технології виготовлення, функції.

У новому середовищі традиційна іграшка, як і вишитий рушник, і родинний килим, ікона повинна бути атрибутом родової, родинної пам'яті про далеке й не дуже далеке минуле, про ту функціональну систему духовної культури, елементом якої була ця іграшка. Остання ж, іще раз наголосимо, і в нових сучасних умовах залишається носієм тих інформативно-генетичних багатств, які становлять основу світопізнання та світорозуміння.

Змістовий модуль ІІ. Ознайомлення дітей з українською народною іграшкою та грою

2.1 Класифікація іграшок за матеріалами. Іграшки з дерева

У казках багатьох народів, у тому числі й українського, є сюжетний мотив перетворення деревини (поліна, гілки, колодки) на людину. За найдавнішими переказами й міфами, боги створили перших людей саме з дерева, а не з глини. Це свідчить про те, що дерево є найдавнішим матеріалом, який людина почала обробляти. Іграшка з дерева – тепла, легка, зручна в грі. Важливо також, щоб дитина сама, відповідно до своїх здібностей і можливостей, навчилася працювати з деревом (із корою, із гілочками, із

сірниками тощо). Більшість доступних нині іграшок із дерева належать до акустично-механічних та рухливо-механічних іграшок. Це – деркачі, фуркала, калатала, вітрячки, пташки на коліщатках із рухливими крильцями, візки, каруселі та коники на коліщатках. Із дерева роблять також дитячі меблі, посуд, тачечки, грабельки, музичні інструменти, пташок-свищиків, декорованих різьбленим орнаментом півнів, коней та вершників на конях тощо. Ці іграшки збереглися здебільшого в музеях та приватних зібраннях, однак їх і нині виробляють окремі майстри з Київщини, Полтавщини, Волині, Львівщини. Найбільш масове виробництво дерев'яної столярної й точеної на верстаті іграшки ще донедавна мало в місті Яворові Львівської області в 1920 – 1930-х роках. Найціннішим, із мистецького погляду, у яворівскій іграшці є розпис. Саме він робить прості столярні вироби (дитячі меблі, музичні інструменти, візки, коники та вершників на кониках тощо) витворами мистецтва. Між тим, яворівські розписи мають буквально три кольори, це – червоний, зелений і жовтий та декілька орнаментальних мотивів, власне їх – два: «коло» – залежно від розробки може набувати вигляду геометричної розетки, а також вигляду квітки-сонечка, кружальця із листочками всередині; і «вербівка» – це гнучка гілка з листочками типу вербових, чітко розібраних на симетричні ряди – червоний і темно-зелений. Для виготовлення яворівських іграшок використовували осику, вербу, липу, грушу, явір.

У процесі оздоблення іграшок передусім ураховували текстуру й забарвлення дерева, які в кожної породи є своєрідними. Переважно поверхню дерев'яних іграшок залишали чистою. Роль їхнього оздоблення виконували орнаментальні «прорізки». Для посилення художніх якостей та безпечності іграшок їхні поверхні натирали бджолиним воском, що надавало іграшці певної гладкості й приємного матового блиску.

На Прикарпатті дерев'яні іграшки оздоблювали випалюванням, яке виконували «писаком» – металевим прутиком з викарбованим на одному його кінці рельєфним малюнком – «штампом» [32, 266].

Косівські майстри виготовляли відомі дерев'яні іграшки: санчата, гойдалки, іграшкові меблі; із рухомими частинами: візки, тачечки, качечки і звукові: свистки, деркачі-«рапчали», деркачі-«туркали», тарахкальця, сопілки,. Також косівці виготовляли й динамічні іграшки (пташки, що клюють зерно), коників на коліщатах, різні образи людей із рухомими частинами. От, наприклад, фуркальце: іграшка призначена для рухливих ігор – дві круглі схрещені посередині палички, що внаслідок повітря обертаються навколо бічної сторони прямокутної рамки. Ця іграшка мала яскраве, смугасте забарвлення. Просту, доступну для виготовлення конструкцію має іграшка, яка називається тарадайка – складається з барабана, утвореного двома кружечками, що з'єднані шістьма круглими паличками. У середину барабана вставлено довгий держак, до нижнього кінця якого прикріплено зубчасте коліщатко. Ці іграшки дуже цікаві для дітей тому, що основна увага в динамічних іграшках зосереджена на рухові: у іграшці «Дід» – руки й ноги вирізані окремо та з'єднані з тулубом, за допомогою держака, уставленого в отвір планки, що прикріплена до рук, іграшка здійснює рухи, що нагадує стару людину; в іграшці «Скакун», що підвішена на шнурку між двох планок, під час стискання плоска фігурка підскакує, виконуючи рухи вгору-вниз; в іграшці «Комедіант» фігурка розташована в прямокутній рамці, до якої вона прикріплена паличкою, що проходить через тулуб, і є віссю обертання динамічної іграшки. Цікаво виглядає іграшка під назвою «Гультяї», у якій на кружечках розташовані по дві пари чоловічих фігурок, що прикріплені до коліщат, під час руху коліщат фігурки крутяться, то в один, то в другий бік – ніби танцюють. За принципом паралельних рухомо з'єднаних планок сконструйовані іграшки з Лемківщини «Хлопчик з бараном», «Козлики». У першій іграшці хлопчик тримає барана за роги. Розташовані фігурки на двох планках, руки та ноги хлопчика й передня та задня ноги фігурки тварини рухомі. При посуванні однієї з планок вони приводяться в дію, що імітує боротьбу. В іграшці «Козлики» фігурки розташовані одна супроти іншої, при розтягуванні планок у сторони вони ніби-

то вдаряються лобами, створюючи характерний звук. Дуже цікавою іграшкою для дітей, що вирізняється своєю динамічністю з-поміж інших, це курчата, які клюють зерна. Їхні фігурки, розташовані на круглій дощці-основі, голівками до центру, під дошкою на нитках, прив'язаних до голівок, підвішена кулька, під час похитування якої вони рухаються – то піднімаються вгору, то опускаються вниз, достовірно нагадуючи метушливу повадку птахів [32, 268]. На Полтавщині, окрім означених, робили колиски для ляльок, прикрашені розписом і різьбленням. А в селі Спас Коломийського району Івано-Франківської області виготовляли дитячі сопілки-тилинки з вербової кори. До того ж майстри виготовляли дерев'яні та плетені з лози брязкальця (села Річка та Снідавка Косівського району, Поділля), а іграшку «Ведмеді-ковалі» виготовляли в багатьох містах і селах України, птахів із трісок на Львівщині, у Київщині поширеними іграшками були птахи-свищики, коники, півні [32, 267]. Іграшковий посуд «монетки»– мисочки, горнятка, сільнички, коритця (нецьки, ночви), ложечки, качалки, товкачики, макогони, копистки видовбували та вирізували з деревини та кори майже у всіх регіонах України. А також бондарний іграшковий посуд – діжечки, цебрики, коновочки, скіпці, бербениці – складені з тесаних дерев'яних клепок та стягнуті ліщиновими або смерековими обручами. В українській народній іграшці широке розповсюдження знайшли знаряддя праці та господарський інвентар: грабельки, вал, плужок, дишель, ярмо, борона, мотовильце, молоточки, лопатка, праничок, терличка, кужелик, рублик (або маглівничка) тощо, а також більш складні моделі пристроїв: верстат для зсукування мотузків, стілець для клепання коси, коловороток для прядіння ниток, журавель для витягування води з криниці, вітряки тощо.

Неабиякий інтерес викликають іграшки абстрактних форм, що призначались для логічних ігор. Так, слід відзначити хрестоподібні мороки, найпоширенішими серед них були малі мороки, що складені з шістьох прямокутних, перпендикулярно розміщених брусочків – на цій основі

створюються різні композиційні варіанти «баранець», «зірка», «щітка» тощо. Великі мороки-«ланцюги» поєднують три й більше послідовно розташованих малих. На Прикарпатті дуже поширеними були мороки-«вінки», які утворені плоскими фігурно різьбленими з країв дощинками, навхрест уставленими одна в одну. Мороки-«шишки» також створювали з плоских дощинок, як і мороки-«вінки», але походили вони з Прикарпаття та Волині. Важливим елементом, що утримує структуру будь-якої мороки є ледь помітна пластинка –замок. Виробляли деталі мороки для дітей дорослі, а від дітей під час їх складання потрібно було проявити дотримування певної послідовності, терпіння, знання деяких секретів, що сприяло розвиткові логічного мислення, творчої уяви, кмітливості тощо. Науковці вважають, що мороки завдяки присутності в їхній структурі хреста та кола, виступала як символічний охоронний знак. Також відомо, що на Закарпатті для виготовлення іграшок використовували більш широкий спектр деревини: тополю, ліщину, явір, клен, кору сосни й дуба, і застосовували найрізноманітніші техніки оздоблення: вирізування, обтесування, столярні прийоми, пластичне оздоблення поверхні фігурок. Крім означених типів звукових іграшок, на Прикарпатті також робилися й іграшкові моделі скрипочок, за формою подібних до своїх прототипів, вони мали видовжену резонансну скриньку-голосницю, шийку з головкою, закрутки для струн, іноді й самі струни та смичок. Скрипочки вирізнялися багатством композиційного розпису, якими оздоблювали лицьові поверхні голосниць. Основним композиційним мотивом такої іграшки виступав орнамент, який називався «кола» – концентричні кола з ружами посередині. Іноді «кола» були замінені на «вербівки»(вигнуті листочки та квіти). Усі ці орнаментальні мотиви були гармонійно поєднані та добре вписані в округлі форми скрипочки.

Іграшки з глини

Найбільш розповсюдженою народною іграшкою, яка виготовлялася не тільки в кустарному, а й в умовах промислового мистецтва є іграшка з глини.

Освоєння глини як матеріалу для створення необхідних ужиткових речей та будівельних матеріалів стало важливим етапом культурного розвитку людства. На цьому етапі з'явилися перші неутилітарні пластичні витвори з глини, які стали прообразом майбутньої іграшки. Форми багатьох сучасних іграшок залишилися майже незмінними з тих давніх часів. Змінилися тільки функції – з культових на ігрові. Нині ж ігрові функції поступаються місцем художньо-естетичним та функціям раритетної колекційної речі. Серед іграшок із глини найбільш поширеними були свищики (свистунці, свистала, свистілки), серед яких найчастіше трапляються птахи-свищики. Вони мають найпростішу архаїчну форму, для якої характерні відсутність зайвої деталізації, підкреслення об'ємності та схематичності тулубів й узагальнено типізоване вирішення голів. Птахи-свищики архаїчного типу вироблялися практично в усіх гончарних промислах України: на Поділлі та Львівщині, в Опішнему й Косові, на Слобожанщині (Харківщині) й Київщині. Відрізнялися вони лише за розміром і декором. Іграшки-свищики передавали не тільки образи пташок, були також скульптурки які зображували різних тварин: баранців, бичків, цапків, коників, оленів, міфічних тварин, свинок, собачок, а також вершників на коні, «баринь», «кумів», «панночок», колисок з матір'ю та немовлям тощо. Іграшки-свищики, як і взагалі іграшки з глини, виготовлялися скрізь, де були глина та гончарі. Але найбільш відомими гончарними центрами, вироби яких вирізнялися стильовою та образною своєрідністю, певними сюжетними та орнаментальними лініями, це – Опішне (Полтавщина), Косів (Івано-Франківщина), Ічня (Чернігівщина), Громи (Черкащина), Дибинці, Васильків (Київщина), Бар, Бубнівка, Адамівка (Поділля), Миколаїв, Стара Сіль (Львівщина), Валки (Харківщина), Цвітна (Кіровоградщина), Вишнівець, Гончарівка (Тернопільщина). Як відомо, нині іграшки гончарів цих осередків стали музейними експонатами та окрасою приватних зібрань [32, 269].

Дослідниця української народної кераміки О. Данченко, зазначає: «Ліпленням іграшок займалися навіть діти, настільки простими й традиційними

вони були. Головне в цій справі було навчитися ліпити порожнистий тулуб (однаковий як для тварин, так і для птахів)».Українська дитяча керамічна іграшка у своєму історичному зрізі напрочуд розмаїта, образно багата, позначена добрим гумором, сповнена оптимізму. Асортимент іграшок був досить великим – коники, баранці, кози, цапи, бички, корови, собаки, свинки, зайчики, рибки, півники, чайки, зозульки, індики, олені, тури, фантастичні звірі, вершники на конях, «куми», «сусідки», «баришні», «наречені», міфічні тварини, леви, ведмеді, звірі-музиканти [10,26].

Відомо, що в Опішні, окрім зазначених, виготовляли іграшки подібні до знарядь праці й посуду «монетки», сюжетні іграшки, такі, як: «Весілля на Полтавщині», «Хлібороб» тощо. Щодо орнаментальних мотивів, для Опішнянської іграшки характерні рослинні орнаменти: хвилясті, прямі, ламані лінії, крапки, кружечки, мазки тощо. Таким чином, функціональні можливості глиняної іграшки більш широкі, окрім ігрової, вона виконує ще й пізнавально-виховну функцію.

Іграшки із соломи, лози, трави, сиру та інших матеріалів

Безсумнівно, іграшки із соломи й трави є екологічними іграшками. Лише частково належачи до статусу промислів, виробництво солом’яних іграшок мало подекуди сезонний і епізодичний характер. Центрів із виробництва солом’яних іграшок не було зафіксовано, але є підстави стверджувати, що на Поліссі (Чернігівщині, Житомирщині, Київщині) та на Волині й Поділлі іграшок із соломи виготовляли й нині виготовляють більше, ніж в інших регіонах України [10, 20]. Авторами цих іграшок зазвичай були сільські умільці, вони із соломи виготовляли брязкальця ромбічної форми, брязкальця у формі кулі, «дзеркала», «різдвяні павуки», тарахкальця, а також іграшки, що відображали образи різних тварин та людей: бичків, оленів, коників, ляльок різного типу тощо.

Іграшки з лози створювалися в різних місцевостях України, зокрема в

селах і містечках, розташованих переважно над річками та біля озер. Із лози плели дитячі меблі, брязкальця, кошики, колиски для ляльок-немовлят; окремі умільці навіть із лози створювали ляльок.

Іграшки з трави можуть виготовляти як дорослі, так і діти. Як правило, наші прадіди їх створювали наприкінці весни та на початку літа, коли на луках спадає повінь і виростає довга соковита трава – «коси». Саме з цієї трави жінки (переважно бабусі для своїх онучок) робили ляльок для дівчаток майже так, як колись давно робилися обрядові весільні «ляльки-панянки». Діти, зокрема ті, що пасуть худобу, із трави виплітали більш цікаві конструкції: «церкви» , «попові брички», робили різних тварин та лялечок.

До етнічного мистецтва можна віднести також обрядове фігурне печиво у вигляді різних тварин (корівок, свинок, баранців, зайців, коней, коней із вершниками) і людських постатей (богинь), яке робили, а подекуди роблять і нині в різних регіонах і місцевостях України: Поділлі, Прикарпатті, Закарпатті, Полтавщині, Київщині, Харківщині, Черкащині та ін. Ці вироби не є цілковитими іграшками, адже діти їх охоче з'їдають. Але, будучи яскраво декорованими та щедро орнаментованими, маючи образно-узагальнені форми різних тварин, птахів, активно розвивають уяву дітей. Пекли пташок: жайворонків, сорок, голубків, майже повсюди на честь зустрічі весни, напередодні масового прильоту птахів [10, 25].

Іграшки із сиру образно пов'язані з Карпатами, їх природно-ландшафтними умовами; вони становлять органічний складник фольклорного пісенно-обрядового гуцульського середовища, тому ці іграшки, як виготовляли раніше, так виготовляють і зараз, тільки в Карпатах. Нині їх роблять винятково жінки. Іграшки із сиру виготовляють особливим способом – витягуванням, викручуванням та обв'язуванням сирними мотузками. Виходять гарненькі, приємні, комфортні щодо розміру, фактури, смаку сирні баранці, коники, козлики, вершники на конях, олені, півники й інші птахи. Важливою для сирних фігурок є роль кольору та фактури. Сирна маса у виробі має жовтувате

забарвлення й гладку фактуру, вона ніби пропускає світло скрізь себе. Зважаючи на ці властивості, сирні фігурки прикрашають переважно «сирною ниткою», наліпами та мальованим декором – рисочками, крапками червоного та зеленого кольорів. Створюючи будь-яку сирну фігурку, майстри використовують принципи стилізації аналогічні до глиняної іграшки. Проте, завдяки властивостям сирної маси форми виходять більш витонченими. Цікавим є те, що особливо багато сирних іграшок гуцули створюють (дрібних коників та баранців) на святкові та великі базарні дні, які продають у Косові та Верховині. А решту великих сирних коней із бербеницями (барабани) в дні весняних і осінніх церковних свят дарують родичам та ставлять на могили вівчарів. Часто до спини коника майстри прилаштовують ще й вершника. Як правило, вони вбрані в гуцульський кептар та крисаню. Залежно від матеріалу та способу образно-пластичного втілення іграшки-тваринки мають різні ігрові можливості. Сирними кониками, оленями, півниками, курочками, набавившись досхочу, можна ласувати ними.

Ляльки з тканини

Ганчір'яна (вузликова) лялька в «іграшковій культурі» посідає особливе місце. Вона є супер-іграшкою, оскільки водночас містить функціонально-образні риси як стародавньої, так і сучасної іграшки. Якщо більшість іграшок та ігор є нині винятковим надбанням дитинства, то ганчір'яна лялька знаходить місце й у світі дорослої людини, стає об'єктом її культової, художньо-творчої та наукової діяльності. Етнічні ляльки-іграшки, безперечно, пов'язані з обрядово-ритуальними ляльками, які ще в порівняно недалекому минулому виготовлялися до певних дат і подій та з різних приводів (весілля, посухи, хвороби тощо). Найбільш обрядовий вигляд мають ляльки із сіл Середньої Наддніпрянщини: Думанців, Суботова, Хрещатика, Решетилівки, Липового, Золотоношки, Германівки й інших сіл Черкаської, Полтавської та Київської областей. Ці ганчір'яні ляльки підкреслено декоративні, яскраві, строкаті,

мають дещо язичницький, таємничий вигляд. Та найголовніше, що всі вони виготовлялися однаковим способом – вузловим. Це найпростіший спосіб, який свідчить про споконвічний хліборобський рід занять місцевого населення [34, 108]. Ганчір'яні ляльки виготовляли переважно зі шматків одягу, що вийшов з ужитку, або із залишків тканини від шиття нового. У ляльок обов'язково виділяли голову – у шматок білої тканини накладали ганчірок, сухої трави або хліба, перев'язували ниткою, надаючи круглої форми. Інші частини (руки, ноги, тулуб) не завжди позначували, частіше намотували шматки тканини на обвислі кінчики полотнини.

На Поділлі (у Вінницькій і Хмельницькій областях), крім індивідуально-авторських ляльок із тканини, по селах навесні виготовлялися ляльки із трави – «панянки», призначені як для дитячої гри, так і для зміцнення здоров'я худоби, родючості й достатку. На Поділлі зрідка робили також обрядову ляльку-поліно в жіночому вбранні «Колодія».

На Волині, Слобожанщині та в деяких місцевостях Полісся (Рівненського, Чернігівського, Житомирського) в селах, крім індивідуально-авторських ляльок з тканини, існували комбіновані щодо матеріалу ляльки – із соломи й тканини, із трави й тканини, із мотузок і тканини тощо. На Поділлі та півдні України створювали ляльки із молодих та стиглих качанів кукурудзи, одягаючи їх у вбрання з тканини. У Карпатських селах виготовлялися ляльки різними способами, проте зовнішній вигляд у них був досить схожий. Це здебільшого жінки-гуцулки у святковому вбранні. Часто виготовляли подружні пари – чоловіка й жінку. Це – декоративні ляльки, які виготовлялися досить довго й старанно, оскільки одяг і прикраси мали імітувати справжні речі. Звичайні ляльки-іграшки в карпатських селах створювалися також із застосуванням вишивки різних традиційних гуцульських прикрас та атрибутів. Хатні ляльки-іграшки здебільшого робилися бабусями для онуків, рідше матерями для доньок [32, 205]. Першою ознакою будь-якої мотанки була відсутність обличчя, тобто у неї немає очей, рота, носа. Іноді, замість цього на обличчі викладали

кольоровий хрест нитками (горизонтальна лінія хреста символізувала жіноче начало, а вертикальна – чоловіче), разом ці лінії символізували продовження роду. Окрім того ляльок поділяли на два види: Княгиню та Берегиню. Княгиня (Наречена) – це лялька, яку наряджали, як дівчинку, заплітали їй коси й надівали віночок. Її використовували, як іграшку й оберіг. Берегиня була не тільки оберегом, а й помічницею в господарстві для заміжніх жінок і виглядала вона так, як заміжня жінка – з хусткою на голові та з дитиною на поясі. Важливим атрибутом будь-якої мотанки були вишиті давні слов'янські оберегові символи (Молвинець – від наклепу й обмови; Весільник – символ нескінченності; Світовид – символ узаємозв'язку Земних Вод і Небесного Вогню; Вогневиця – дієвий захист від темних сил; Ладинець– символ любові, гармонії й щастя в родині; Духобор – символ початкового внутрішнього Вогню; Цілебник – потужний цілющий символ та багато інших).

Отже, підсумовуючи вище викладене можна стверджувати, що українська народна іграшка відзначається розмаїттям матеріалів, художньо-технічних способів їхнього опрацювання, які представляють багатство образно-пластичних, конструктивних, орнаментальних, колористичних вирішень. Українці можуть пишатися своєю іграшкою, усвідомлюючи значення іграшки як невід'ємного складника національної культури. Будь-яка етнічна традиційна іграшка, є одним із тих важливих чинників, які формують у дитини певні пізнавальні знання, образне мислення, розвивають свідомі й підсвідомі сфери дитини, що є першоосновою національної, духовної культури. Така стратегія виховання дітей, що ґрунтується на традиційній основі, дозволяє зберігати національну самобутність в умовах сучасних цивілізаційних процесів.

Граючись з автентичною іграшкою, діти прилучаються до здобутків творчої спадщини свого народу, їм відкриваються особливості його світосприйняття й характеру. Бережно ставлячись до етнічної іграшки, створюючи її своїми руками, вони відчувають відповідальність за збереження й розвиток духовної культури свого народу.

Засобами етнічної іграшки відбувається вивчення й пропаганда культурних надбань свого народу. Дітям надаються знання про культуру, обряди й традиції українського народу, знайомлять із матеріалами, способами виготовлення, змістом і значенням етнічної іграшки, формують знання про традиційний одяг, знайомлять із народними ремеслами, дають уявлення про історію створення етнічної іграшки.

Література, культура, мистецтво рідного краю – засоби патріотичного виховання, формування духовних цінностей дитини. Тож, знайомлячи дітей із різними регіонами території України, їхньою красою, звичаями, традиціями в дітей формуються елементи почуття патріотизму.

Іграшка – духовний образ ідеального життя, ідеального світу, це архетип уявлень про добро – справжнє чи уявне. Справжня іграшка стверджує добро й визначає розрізнення добра й зла. Іграшка має шляхетне виховне завдання – учити добру й красі, мудрості й співпереживанню.

Іграшка впливає на дитячу психіку й на розвиток особистості дитини. Адже для неї вона жива й справжня. Захоплюючись грою з іграшкою, дитина найчастіше ототожнює себе з нею, її «звичками», зовнішністю, її прихованою сутністю.

Одним із напрямів у вихованні дитини є виховання культури поведінки. У процесі вивчення етнічної іграшки, у різноманітних іграх і спостереженнях необхідно формувати навички ввічливого відношення з близькими для дитини дорослими й однолітками, бережливого ставлення до іграшок і речей, якими вони користуються.

Застосування етнічної іграшки в процесі вихованні сприяє прилученню дитини до духовного, естетичного, побутового досвіду народу.

Граючись дитина приєднується до етнонаціональної царини образних уподобань, художніх особливостей, які водночас мовою свого змісту, розповідають про виробничо-господарську та святково-обрядову діяльність населення, тієї місцевості, того краю, який ця дитина згодом, коли стане

дорослою людиною, усвідомить, як рідний, родинний.

Гра з такою іграшкою, візуальне й сенсорно-контактне знайомство з нею є одним із засобів формування в дитини критеріїв причетності до своїх духовних, родових, етнонаціональних ціннісних основ. Засвоєння такої іграшки разом із мовою і творами фольклору (колисковими, казками, колядками, співаночками, приказками, загадками тощо) формує перші уявлення про навколишній світ, пробуджує відчуття рідного коріння.

Виготовляючи іграшку за аналогами етнічної іграшки дитина відчуває задоволення від створення прекрасного. Вона бачить красу проймається повагою до історії й духовної культури народу, формує та засвоює моральні судження. Коли дитина отримує знання про етнічну іграшку, вона вчиться описувати її, розповідати про неї, порівнювати іграшки за видами, функціями, тому в неї формуються такі моральні якості, як повага до рідної землі, до народних майстрів та їх витворів, тобто формуються духовні якості.

Етнічна іграшка несе в собі моральні норми й духовну культуру наших пращурів. Змістом етнічної іграшки є тварини, люди, знаряддя праці та побуту, тому й несе вона в собі повагу до праці, любов до людей і тварин.

Отже, іграшка – це не лише предмет гри, вона дуже багато може розповісти про історію своєї країни, про звичаї й традиції народу, про традиційний одяг наших предків та їх спосіб життя. З іграшкою пов’язано багато легенд і казок, вона навчає дитину, як правильно поводити себе, і навпаки – як не варто себе вести. Використання етнічної іграшки в процесі виховання допомагає дитині виявити себе у творчій справі та підштовхує її до активного й самостійного пошуку та розвивати її духовну культуру.

2.2 Українські народні ігри

Своїм корінням українські народні ігри сягають доісторичних, ще язичницьких часів. Тоді наші предки жили в тісних зв’язках із природою та з явищами природи. Вони щиро вірили, що є такі боги, які правлять світом, і

особливо шанували тих, на кого сподівались. Особливо важливим періодом у житті наших пращурів була весна. Прихід весни зустрічали веснянками (гаївками), у яких тісно поєднувалися хорові пісні з іграми й танцями. Ігри присвячували Матері-Землі; богу, який посилає грім і блискавку, – Перуну; богу сонця – Ярилові. Поворот Сонця з літа на осінь знаменував свято Івана Купала – день «великого очищення вогнем». Уславлення божеств піснями, танцями та іграми мало під собою практичну основу – задобрити навколишню природу й таким чином забезпечити собі достаток і спокійне щасливе життя. Із часом обрядові дійства наших предків утратили своє ритуальне значення й від них лишилися тільки молодіжні та дитячі забави. Будь-які збори дорослих і дітей супроводжувались ігровою діяльністю, найбільш поширеними різновидами якої були біг, скачки, стрільба з лука, кулачні бої, метання спису, а жінки та діти водили хороводи. Участь у грі дозволяла людині відійти від проблем повсякдення, запобігала виникненню сумніву й недовіри до своїх сил.

Як відомо, час уносить зміни, як у життя, так і в зміст ігор, створює багато різних варіантів, тільки їхня рухлива основа залишається незмінною. Гра містить усі види природних рухів: ходьбу, біг, стрибки, метання, лазання, вправи з предметами, – а тому є незамінним засобом фізичного виховання дітей. Світ ігор дуже різноманітний: рухливі, сюжетні, народні, рольові, спортивні, імітаційні, групові, ігри-естафети, ігри-забави, ігри-змагання, ігри-головоломки тощо. А ми знаємо, що народна педагогіка закликає всіх нас і батьків, і вчителів, і вихователів піклувалися про фізичний розвиток дітей, усіляко заохочувати їх до рухів. «Як дитина бігає і грається, так їй здоров’я усміхається», – стверджує прислів’я. Чим більше дитина рухається, тим краще росте й розвивається. Народні рухливі ігри за змістом і формою прості та доступні дітям різного віку. Вони є універсальним засобом у фізичному вихованні молоді. Підкреслюючи універсальність цього засобу виховання, видатний педагог А. Макаренко зауважував: «Гра має важливе значення, яке в дорослого має діяльність, робота, служба: яка дитина в грі, такою з багатьох

поглядів вона буде в роботі, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча насамперед відбувається в грі».

Народні ігри мають оздоровче, освітнє, виховне значення. Оздоровлювальне полягає в сприянні гармонійного росту організму дитини; формуванні правильної постави; загартуванні організму; підвищенні працездатності; зміцненні здоров'я. Важливим оздоровлювальним ефектом народних ігор є проведення їх на свіжому повітрі, незалежно від пори року. Це зміцнює мускулатуру, покращує діяльність дихальної, серцево-судинної системи, збільшує рухливість суглобів, міцність зв'язок, стимулює обмінні процеси, позитивно впливає на нервову систему, підвищує опірність організму до простудних захворювань.

Освітні процеси відбуваються тобі, коли діти (молодь) отримують знання з фізичної культури і спорту, валеології, народознавства, історії рідного краю тощо.

Виховними вважаються ті моральні та вольові якості, які потрібно проявити під час гри, а також любов до рідного краю, звичаїв і традицій українського народу.

Радує те, що останнім часом активно відроджуються культурні цінності нашого народу, які донедавна були забуті та викоренені зі свідомості українців. Народні рухливі ігри є одним із таких культурних надбань, який залишили нам наші прадіди. Протягом віків в Україні сформувалися самобутні народні ігри, які шліфувалися й перевірялися досвідом людей багатьох поколінь, у них, як у дзеркалі, відображаються звичаї нашого народу, їхніх побут, характер, темперамент, почуття та уявлення про світ.

Кожна гра, кожна забава має свої специфічні функції, розвиває фізичні й моральні якості. Народну гру високо цінували видатні педагоги минулого, такі, як К. Ушинський, С. Русова, В. Сухомлинський, А. Макаренко та ін.

Їх дослідження в галузі педагогіки виявили, що найсильніше бажання дитини – це бажання рухатись, стрибати, бігати. У гру дитина вкладає всю

свою енергію, бо це зміст її життя. У жодній порі свого життя людина не виявляє стільки рухливості, як під час забав у дитячому віці. Неможливо переоцінити значення ігор і забав у формуванні фізично здорової, етично стійкої й інтелектуально розвиненої майбутньої особистості. Завдяки народним іграм можна виховати в дитині всі ті риси, які ми шануємо в людей і які нам хотілося б прищепити дітям різними літературними оповіданнями, чи бесідами та навчанням.

Граючи, дитина зосереджує увагу, а це вже є початком виховання сильної волі в дитини. Захоплена грою дитина загартовується в терпінні, бо ніколи не скаржиться на біль, якщо впаде чи вдариться ненароком. Граючи, дитина легко засвоює, розуміє та запам'ятовує багато різної інформації, а ці якості полегшують виконання більш складних завдань.

Гра доволі рано проникає в життя дітей – уже на першому році . «Дитина граючись живе, – писав Т. Лубенець, – і живучи грається». Діти будь-якого віку знайдуть собі гру до смаку. Гра – це не просто забава, у ній мудрість народу. «У грі розкривається перед дітьми світ, розкриваються творчі можливості особистості», – слушно зауважував великий український педагог Василь Сухомлинський. Дитина мусить мати час на ігри, а справа їх поширення цілком знаходиться в руках вихователів та батьків. Окрім того, дорослим важливо обдумати, яку саме гру можна проводити з дітьми того чи того віку, маючи на увазі дитячу психіку, що з роками змінюється, як і самі захоплення й бажання дитини. Гра формує наш характер. Яким би багатим не було все подальше життя, спогади дитинства та ігри з ровесниками не можна порівняти ні з чим. Усі ми так чи так повертаємося в дитячі роки, намагаємося відновити моральні джерела для іншого життя.

Народні українські ігри поділяють на декілька груп. Насамперед, це сезонно-обрядові (святкові) ігри: «Кривий танок», «Горішок», «Подоляночка», «Коза», «Віночок». У давні часи такі ігри проводили в певні пори року, у дні календарних свят і супроводжували обрядовими піснями та хороводами. Деякі з

них починались магічними звертаннями до сил природи, Богів, птахів тощо.

У побутових народних іграх відображено працю українського народу (землеробство, тваринництво, ковальство, мисливство, рибальство): «Гуси», «Нема пана вдома», «Коваль». Ігри-ловітки («Піжмурки», «Латка», «Квач») – безсюжетні ігри, у яких удосконалюються навички швидкого бігу.

Серед народних ігор можна також виділити ігри-забави та ігри-атракціони. Вони мають естафетний характер з елементами змагань: стрибки на одній нозі, закидання м'ячів у рухому ціль, перетягування каната, ходьба на низьких ходулях, підстрибування та ловіння ласощів (бублика, цукерки) зубами – «Бій півнів», «Перетягування бука», «Пес», ігри комічного характеру «Ледачий Гриць», сюди ж належить гойдання на гойдалках, катання на саморобних каруселях, лазіння по гладенькому стовбуру, ліплення снігової баби тощо.

Народні ігри також поділяють на сюжетні та безсюжетні, великої, середньої та малої рухливості (за ступенем фізичного навантаження). Ігри з ходьбою, бігом, лазінням (за ознакою руху, що переважає). Так, наприклад, проректор Волинського університету, Анатолій Цьось, поділяє народні ігри на рухливі та забави зі співом, приказками, примовками, ігри з предметами, рухливі ігри та забави на розвиток фізичних якостей (сили, спритності, швидкості тощо).

Обдумуючи, які ігри запропонувати дітям, слід ураховувати природні умови. Скажімо, гуляючи в лузі, доречно пограти в «Гусей», «Віночок», «Подоляночку»; біля водойми – у «Міст», «Качок і рибалок», «У річку гоп»; у лісі – у «Грибок», «Горішок» тощо.

Усі народні ігри проводять відповідно до вікових можливостей дітей. Так, наприклад, із дітьми раннього віку (перший, другий рік життя) використовують переважно індивідуальні ігри-забавлянки (або з двома-трьома дітьми): «Кую, кую чобіток», «Мишечка-скреботушечка», «Дибки-дибки», «Печу-печу хлібчик», «Тосі-тосі», «Сорока-ворона», «Зайчику, зайчику, де ти бував?»,

«Котику сіренький», «Ой чук- чук».

Із досвіду можна сказати, що з дітьми трьох-чьотирьох років народні ігри бажано проводити на прогулянці. Текст слів у таких іграх простий, це переважно заклички: «Дощику, дощику», «Вода холодна», «Зозулю-кавулю», «Вийди, вийди, сонечко», «Гайку, гайку», «Ой ходила Марусенька»; рухливі хороводні ігри: «Курочка-чубарочка», «Кізонька», «Де ж наші ручки?», «Подоляночка»; ігри парами: «Моталки», «Дрібу-дрібу-дрібушечки».

Дітям п’ятого року життя доступні й більш складні ігри, засобами яких розвивають координацію рухів, спритність, окомір: «М’яч сусідові», «Не лови ґав», «Хто швидше», «У навбитки», «У кидка». Окрім цих ігор пропонуються хороводи, але вже з різними атрибутами – хусточкою, стрічкою, віночком.

Перш ніж запропонувати дітям певну народну гру, треба ознайомити їх із походженням, атрибутами та дійовими особами, розповісти, як у цю гру грали в давнину. Наприклад, як можна ознайомити дітей із давньою традицією святкування Івана Купала (гра «Горюдуб»). Напередодні свята купальське дерево прикрашали вінками, квітами, стрічками.

Увечері біля обрядового дерева розкладали вогнище з дубових гілок, і хлопці в парах із дівчатами перестрибували через нього. Вважали, що в такий спосіб відбувається очищення вогнем. Із давніх-давен люди вірили, що вогонь очищує душу від усього злого й наділяє силою та здоров’ям. Саме тому цей обряд проводили перед жнивами. Важливо зауважити дітям, що стрибала через вогонь тільки доросла молодь, а дітлахи стрибали через кропиву, адже так безпечніше. А якщо кропива все-таки когось і жалила, то це було на користь. Цікаво буде дітям послухати і про символіку плетіння вінків – пояснити значення квітів і кольори стрічок.

Перед будь-якою грою обов’язково потрібно ознайомити дітей з історією гри. Гра «Кривий танок» виникла дуже давно, у ті часи, коли на нашу країну нападали татари. Батьки тоді вчили дітей остерігатись ворога й у разі небезпеки заплутувати свої сліди, щоб чужинці по них не потрапили в село. У танку

імітується саме такий рух – по кривій. Діти водили «кривий» хоровод по обіді біля церкви на свято Благовіщення. Люди з особливою шаною ставилися до цього свята, коли «Бог благословляє всі рослини».Тому працювати в цей день вважалося завеликим гріхом. Існувало повір'я, що на Благовіщення навіть птах не в'є собі гнізда. А на свято вранці діти виходили в поле до бузька (лелеки), показували йому освячений хліб і промовляли: «Бусень, бусень, на тобі хлібця, а ти нам – жита копу».

Таку інформацію треба добирати до кожної гри, а також підшукувати уривки оповідань, народних казок, улучні загадки та прислів'я (наприклад, ось таку загадку доречно запропонувати перед грою «Коза»: «Не дід, а з бородою, не бик, а з рогами, не корова, а доїться»). Перед проведенням гри часто співаємо народні пісеньки: наприклад, перед грою «Сірий кіт» – колискову про котика, а перед грою «Зайчик сіренький» – пісеньку про зайчика.

Дітям дуже подобається, коли їм розповідають про виготовлення атрибутів до народних ігор у давнину. Наприклад, м'яч колись робили з бичачої вовни, яку скачували між долонями, а щоб м'яч був пружнішим, його змочували водою. Такий м'яч називали повстяним і грали ним переважно старші діти або дорослі, бо він був надто важким. А спеціально для малят вовну скачували в кульку й обшивали зверху шкірою. Такий м'яч був легкий і називався ремінним. Замість вовни використовували також пір'я, пух, волоски очерету. У давнину діти використовували для рухливих ігор майже все, що потрапляло під руку.

Із малими формами фольклору можна знайомити дітей як перед початком ігор, так і розучуючи їх безпосередньо під час гри, оскільки вони досить ритмічні й легко запам'ятовуються. Прислів'я та приказки використовують і для підбиття підсумку гри: «Дружній череді і вовк не страшний», «Зробили спішно, коли б воно не вийшло смішно», «Берись дружно – не буде сутужно» тощо. Такий лаконічний виховний підсумок, на мою думку, справляє на дітей набагато сильніше враження, ніж надокучливе моралізування.

Майстерність дорослих і чітко продумана методика проведення народних рухливих ігор і розваг забезпечать не тільки виховний, а й пізнавальний та оздоровчий ефект, сприятимуть залученню дошкільнят до витоків національної культури та духовності, зроблять їхнє дозвілля веселим та яскравим.

Народна гра – це не тільки активний рух і весела розвага. Це змога для кожного малюка реалізувати власне «Я» і заразом відчути себе учасником спільних дій. Не виконавцем, а саме активним учасником! Тому педагог має бути особливо уважним до того, що саме цікавить дітей, які вони висловлюють зауваження та пропозиції. Нехай малі веселяться та грають так, як їм любо.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ІГРИ

ГРА: *НА БАШТАНІ*

Хід гри:

Діти-гравці обирають «діда-сторожа», читаючи лічилку:

Гоп, гоп, кавун.
Малайди-драйди, кавун.
Мацики-брики, не спіши,
наш баштан стережи!

Сторож ходить по баштану, береже свій урожай, радіє, що багато вродило кавунів і динь. У цей час діти ховаються за кущами, спостерігаючи за ним. Стомившись, той іде відпочити в холодок. Діти біжать на баштан зі словами:

Крадем, крадем кавуни,
нема діда вдома,
Поїхав по дрова.
Дрова погоріли,
діда вовки з'їли.

Діти удають, ніби рвуть кавуни. Сторож помічає дітей і кидається їх ловити. Кого він спіймав, той стає ведучим сторожем.

ГРА: *ДОЩИК*

Хід гри:

Спочатку діти обирають ведучого-кашовара, засобами лічилки. Він з горщиком і дерев’яною ложкою стає в центрі, ходить по колу, імітуючи, що

«варить кашу і вимішує її ложкою». Діти, узявшись за руки, ходять навколо нього й примовляють:

Іди, іди, дощику,
Зварим тобі борщику
У новому горщику.
Тобі каша, а нам – борщ,
Щоб густіший ішов дощ.

Діти зупиняються, а кашовар із заплющеними очима прямує до дітей і комусь із них вручає горщик, не відкриваючи очей. На кого вийде, той стає кашоваром. Коли гра набридає, діти зі словами:

Дощику, дощику, перестань!
Ми поїдем на баштан,
Та візьмемо диньку,
усім по шматочку,
а тобі — ціленьку!

Усі розбігаються, підстрибуючи на одній нозі.

ГРА:ПІЖМУРКИ

Хід гри:

Як завжди обирається ведучий-піжмурка. Той, кому випало шукати, закриває очі долонями і, стоячи обличчям до стіни, повільно промовляє лічилку, поки решта дітей ховається:

Кобре, кобре,
ховайся добре,
Хто не заховався,
я іду шукать.
Раз, два, три, чотири, п’ять,
починаю всіх шукать.
Кого спійму,
шкуру знімлю,
А я шкуру не продам,
зроблю з неї барабан.
Коли перших «застучу»,
в барабан загуркочу –
Нехай жмуре досхочу.

І піжмурка починає шукати тих, хто заховався. Під час гри кожна дитина прагне не потрапити на очі піжмурці. Побачивши когось із них, піжмурка

називає його на ім'я і вистукує в позначеному місці, яке називається дук (там, де він жмурився). А коли той відходить від дука на пошуки, то учасники гри швидко кидаються сюди, щоб застукатися самим із словами «Тра-та-та, за себе».

ГРА:ЧАБАН

Хід гри:

Ведучий – чабан (обирається лічилкою). Діти зображають овець, а кілька з них – вовків.

Чабан промовляє:

– Ой у лісі, у ліску я овечки пасу.

Виганяє овець пастися на лужок. Вівці розбігаються, пасуться. Чабан стереже їх. Зі словами:

– День кінчається, овечки додому вертаються. Через ліс біжать, а там вовки сидять.

Пастух жене овець додому. Дорогою їх перестрівають вовки, ловлять овечок і відводять до свого лігва. Чабан знову жене отару пастися.

Перемагають найспритніші й найхитріші «вівці», які після 3-5 разів лишаються на волі, не попадають вовку в зуби.

ГРА:ВЕРЕБЕЙ (ГОРОБЕЦЬ)

Хід гри:

Діти утворюють коло, усередині – веребей. Коло швидко рухається, усі співають, плескаючи в долоні.

Киш, киш, веребей,
Не клюй конопель.
Мої конопельки,
Дрібні, зелененькі,
У вірчики в'ються,
Самі не беруться,
Братись не даються.

Веребей кидається на дітей, які утворили коло, вони розбігаються. Той, кого веребей зловить, займає його місце, і гра починається знову.

ГРА: *ЯЩУР*

Хід гри: Збираються дівчата. Одну з гурту обирають за ящура, інші беруться за руки, водять хоровод і співають:

Ой не сиди, ящуре,
В гороховім місті,
Май собі дівку,
Як перепілку,
Котру маєш,
Собі забираєш.
Як не ймеш,
Зараз вмреш.
Завтра поранку
Сховаєм у ямку.
Пирогів напечем,
Ящура пом'янем.
А ти таки, ящуре,
Не соромайся,
Котрійсь пані поклоняйся.
Чи старій, чи малій,
Чи мені, молодій.

Після того, як проспівали, зупиняються і ящур вибирає дівчину, кланяється їй. Дівчина дає якийсь подаруночок. Діти продовжують гру, поки ящур не збере у кожної з учасниць гри подарунки. Потім дівчата починають по черзі просити подарунки назад у ящура:

Ящурочку, голубочку,
Віддай мою худібочку,
Що я пряла, заробляла,
Із ящуром прогуляла.

Далі ящур намагається розсмішити дівчину, а та повинна дивитись йому в очі та не посміхатись, бо інакше ящур не віддасть подарунок.

ГРА: *ГУСИ*

Хід гри:

Серед гравців обирають таких персонажів: вовка, пастуха, мати і гусей. Розгортається такий сюжет: мати знаходиться трохи осторонь – вдома; пастух жене в поле гусей пасти; вовк сидить між матір'ю й полем, де гуси. Мати починає кликати:

— Гуси, гуси, додому!
— Чого?
— Вовк за горою!
— Який?

— Сірий, білий, волохатий! Тікайте швидко до хати! Гуси тікають, а вовк ловить. Кого впіймає, ховає у свою конуру. Мати перераховує гусей і, не дорахувавшись, звертається до пастуха:

— Де гуска?
— Продав.
— Що купив?
— Булку.
— Де вона?
— З'їв.

Мати б’є пастуха й знову посилає його пасти гусей. Так продовжується доти, поки вовк не переловить усіх гусей. Повернувшись з останнім гусаком, пастух зізнається, що гусей забрав вовк. Мати пропонує відібрати гусей, йдуть до вовка.

— Чи не бачили ви наших гусей?
— Ні, не бачив (гуси в цей час ґелґотять).
— А що то ґелґотить?
— Та то борщ кипить (гуси шиплять).
— А що то шипить?
— Каша біжить.
—Дайте-но подивлюся, – мати відштовхує вовка, – може, то наші гуси.

Упізнавши своїх гусей, намагається розтулити їм руки, які ті міцно стискають. Кого з гусей не зможе забрати, той залишається з вовком.

ГРА*: *ПАНАС

Хід гри:

Грають хлопці й дівчата. Обирають Панаса, зав’язують йому очі хустинкою, виводять на середину й обертають, питаючи:

— Панасе, Панасе, на чому стоїш?
— На камені!
— Що продаєш?
— Квас!
— Лови курей, а не нас.

Відпускають Панаса, а самі розбігаються. Він починає ловити дітей, і той, кого зловить, стає Панасом.

ГРА: ДІДУСЬ МАКАР

Хід гри:

Гравці обирають з-поміж себе дідуся Макара, який має дізнатися, що вони робитимуть. Діти відходять від нього, загадують яку-небудь роботу: шити, рвати ягоди, танцювати тощо. Загадавши, підходять до дідуся і кажуть:

— Здрастуй, дідусю Макаре!
— Здрастуйте, діти. Де були, що робили?

Діти не відповідають, а показують рухами, що вони робили на городі, в садку, у хаті тощо. Коли дідусь угадає, усі тікають, а він їх ловить; кого впіймає, той стає дідусем. А коли не вгадає, діти зізнаються, що робили, і також тікають.

ГРА: КАТРУСЯ ТА ЦАПОК

Хід гри:

Діти стоять по колу. Одна дитина – Катруся, друга – цапок (обрані лічилочкою) стоять поза колом. Під пісню вихователя:

Вийшла Катя погуляти в зелений садок,
А за нею по садочку тупотить цапок.
Наставляє свої ніжки цапеня руде,
Повертає на доріжку, де Катруся йде.

Діти рухаються по колу наліво, а Катруся і цапок поза колом – направо. Після слів «Де Катруся йде» коло зупиняється. У коло входять Катруся й цапок. Цапок наставляє ріжки на Катрусю. Діти, стоячи в колі, співають:

Ти рогатий, бородатий.
Утікай, цапок.
Ми Катрусеньку маленьку
Просимо в танок ...

Діти вклоняються Катрусі й правою рукою запрошують її стати в коло. Катруся стає в коло, усі танцюють. Гра триває з новими дійовими особами.

Указівки до гри: Ходити по колу треба направо й наліво.

ГРА: *НУМО В КОЛО!*

Хід гри:

Діти стоять по колу, а одна дитина – усередині. Діти, ідучи вліво, співають:

Нумо в коло, всі у коло
Та уважніше глядіть!
Все, що Ваня нам покаже,
Разом будемо робить.

Повторюючи слова «Все, що Ваня нам покаже, разом будемо робить», повертають направо. Закінчивши співати пісні, усі зупиняються, а дитина, яка стоїть усередині кола, показує 3-4 різні рухи. Наприклад, показує, як стукають у барабани, потім підстрибує, плескає себе по-боках, як півник і кукурікає. Усі діти повторюють його рухи. Потім вихователь каже: «Ваню, вправу кінчай, кого хочеш вибирай!» Ваня підходить до дитини, що краще всіх виконувала рухи, і вони міняються місцями. Обрана дитина іде всередину кола, і гра повторюється.

Указівки до гри: Не треба обирати в коло одних і тих самих дітей та повторювати попередні рухи. Коли дитині складно придумувати рухи, вихователь допомагає підказками у вигляді натяків.

ГРА: *У ЛІСОЧКУ НА ГОРБОЧКУ*

Хід гри:

Діти стоять по колу, одна дитина всередині сидить на стільчику із заплющеними оченятами. На слова вихователя:

У лісочку на горбочку
Спить Даринка в холодочку,
Ми тихенько підійдем,
Сон Даринки збережем.

Діти ходять по колу вліво або вправо, а на останні слова зупиняються. Одна дитина, яку обере вихователь, підходить до Даринки й каже:

. Даринко, прокидайся,
У хоровод збирайся

Усі діти промовляють: «Відгадай. Хто покликав?»

Дитина, яка сидить усередині кола, не розплющує очей, поки не вгадає, хто її покликав. Якщо дитина відгадає, вони міняються місцями, і гра повторюється.

Вказівки до гри: Вихователь стежить, щоб дитина, яка сидить усередині кола, не підглядала і, щоб діти не підказували, хто її покликав.

ГРА*: *КАЛИНА

Хід гри:

Діти стоять у колі. Вихователь співає пісню:

Ой, на горі калина,
Під горою малина,
Ой так, на горі калина,
Ой так, під горою малина.
Там зійшлася дітвора,
Танцювати почала.
Ой так, там зійшлася дітвора,
Ой так, танцювати почала.

На слова першого рядка діти тричі плескають у долоні. На слова «Під горою малина» вони присідають, знову плескають у долоні (перед колінами тричі). На слова «Ой так, на горі калина» тупають однією ногою тричі, а на слова «Ой так, під горою малина» обертаються ліворуч навколо себе.

На слова «Там зійшлася дітвора» діти ступають уперед чотири кроки, зменшуючи коло; на «Танцювати почала» – назад чотири кроки, збільшуючи коло. На слова «Ой так, там зійшлася дітвора» тупають другою ногою тричі, а на «Ой так, танцювати почала» обертаються вправо навколо себе.

Указівки до гри. Вихователь стежить, щоб діти робили вправи праворуч, ліворуч.

ГРА*: *КУЦІ БАБА

Хід гри: Одному з гравців зав’язують очі хусткою, повертають навколо вісі й співають:

— Бабо, бабо! На чом стоїш?
— На глах-лободах.

— А що ти їси?
— У мене каша на полиці.
— А мені даси?
— Не дам!

Після цього ударяють його рукою, і всі тікають. Кого спіймає Куці Баба, тому зав'язують очі. Далі співають:

— А чия то, бабо, каша на полиці стоїть?
— Моя.
— А я виїм!
— А я києм!
— А я утечу.
— А я дожену.

Гравці знов розбігаються.

ГРА: *ЦАРІВНА*

Хід гри: Діти, обирають «царевича» й «царівну», стають у коло, узявшись за руки. «Царівна» стоїть у колі, «царевич» – поза колом.

Усі співають:
Ой, у городочку царівна,
А за городочком царів син, царів син.
Приступи, царенко, близенько, близенько.
Поклонись царівні низенько, низенько.
Приступи, царенко, ще ближче, ще ближче.
Поклонись царівні ще нижче, ще нижче.
Пророби царівні вороточка, вороточка.
Вивези царівну з городочка, з городочка.
Обведи царівну кругом ряду, кругом ряду.
Та й постав царівну у ряду, у ряду.

«Царевич» виконує все, про що йому співують. Бере «царівну» за руку й ставить у ряд поруч із собою. Потім обирають інших «царевича» й «царівну».

Гра триває.

ГРА: *ЗАЙЧИК*

Хід гри: Діти, узявшись за руки, ходять по колу, співають. Усередині кола – Зайчик.

Загорожу річку терном-дерном, терном-дерном,
Та нікуди Зайчикові вискочити, вискочити.
У мене ворітечка залізнії, залізнії,

А замочки золотії, золотії.
Ой, скоч, коли хоч, коли мати велить,
Коли твоя, Зайчику, голова не болить.
Ой, ну, Зайку, скоки в боки, через мої карі очі.
Ой, ну, Зайчику, обернись,
Кому хочеш поклонись.

Коли співають: «Та нікуди Зайчикові вискочити», – Зайчик намагається розняти руки дітям, але не може розняти. Коли співають: «Ой, скоч, коли хоч...», – Зайчик скаче. Коли ж співають: «Кому хочеш поклонись», – Зайчик вклоняється, вибирає когось із кола. Гра триває.

ГРА: ДОВГА ЛОЗА

Хід гри:

У землю втикають кілька паличок, утворюючи лабіринт. Діти, узявшись за руки, ходять поміж паличками і співають:

У довгої лози
Пасли хлопці кози.
А дівчаткам-козенятам
Та й померзли ноженята.
Ой, дівоньки, годі,
Кидайте ті кози,
В кривім танцю походжаймо,
Та ніжки зігріваймо.
Ой, кривого танцю не виведу кінця.
Треба його виводити,
Кінець йому знаходити.

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ

ВИСТАВКА НАРОДНИХ ІГРАШОК

Мета: навчати дітей називати іграшки та описувати, як ними можна грати; виховувати бережливе ставлення до української народної іграшки.

Обладнання: на столі красиво розставлені іграшки.

Хід гри: Вихователь запрошує дітей на виставку іграшок. Вони по черзі беруть іграшку, називають її і розповідають, як нею можна грати. Наприклад:

«Це візочок, його можна катати, возити на мотузці», «Це пташка-свищик, ним можна свистіти» тощо. Якщо дитина правильно розповіла про іграшку, їй дають змогу нею пограти.

У ГОСТІ ЛЯЛЬКА ОКСАНКА ПРИЙШЛА (Словесна гра)

Мета: навчати дітей називати український національний одяг; розвивати вміння дітей зустрічати гостей, виховувати гостинність.

Обладнання: лялька в українському національному одязі.

Хід гри: До дітей заходить лялька, вітається.

Я маленька українка,
В мене коси по колінка.
І спідничка – фалдаванка,
І сорочка – вишиванка.

Вихователь пропонує дітям розглянути ляльковий одяг, повторити назви елементів костюма.

НАЗВИ КВІТКУ У ВІНКУ (Словесна гра)

Мета: навчати дітей впізнавати й називати квіти українського віночка: барвінок, ромашка, незабудка, чорнобривець; розвивати пам’ять, увагу.

Обладнання: український віночок, квіти до віночка.

Хід гри: І етап. Вихователь пропонує дітям розглянути український віночок. Назвати квіти, які вони пам’ятають. Для закріплення назв квітів вихователь показує квітку, а діти її називають. Вихователь може сам назвати квітку, але неправильно, щоб увести дітей в оману. Діти повинні його виправити.

ЯКА КВІТКА ЗАЙВА (Словесна гра)

Мета: продовжувати навчати дітей називати квіти віночка, знаходити квітку, яку не вплітають в український віночок.

Обладнання: квіти – барвінок, ромашка, незабудка, чорнобривець, айстра. ***Хід гри: ІІ етап.*** Вихователь пропонує дітям назвати квіти віночка. Розглянути квіти, які виставлені на фланелеграфі, і знайти квітку, яку не вплітають у віночок.

2.3 ЗАНЯТТЯ З ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ІГРАШКИ

Заняття № 1. ***Знайомство з ганчір'яною лялькою***

Програмовий зміст: ознайомити дітей з улюбленою іграшкою українських дівчаток у минулому – з ганчір'яною лялькою. Розвивати пам'ять, мислення, мовлення дітей, творчу уяву. Виховувати інтерес до минулого свого народу. Словник: ганчірка, ганчір'яна лялька.

Обладнання: колиска, іграшки, ганчір'яні ляльки, ілюстрації.

Хід заняття:

1. Вступна бесіда

- Діти, сьогодні ми з вами поговоримо про іграшки. Чи є у вас улюблена іграшка? Розкажіть про неї. А чи знаєте ви, де виготовляють іграшки? (відповіді дітей)

- Так, усе це сучасні іграшки. А чи знаєте, чим гралися діти в давнину? Так, готових іграшок ніхто не купував, а самі виготовляли з дерева, трави, глини.

2. Розповідь вихователя про ганчір'яну ляльку з розгляданням іграшок та ілюстрацій.

- Коли дівчинка була малою, бабуся чи мама скручували для неї з якоїсь старої хустини чи полотнини ось таку ляльку. Вона дуже нагадувала немовля. Таку ляльку не можна було ні купати, ні одягати. З нею дівчатка гралися, вкладали спати, співали їй колискові. Були й такі випадки: захоче дівчинка розмотати свою донечку, почне розв'язувати мотузочки, а виявляється, ані ручок, ані ніжок у ляльки немає. І розмотана вона перетворюється на велику ганчірку чи дерев'яний кілок.

А старші дівчатка вже самі шили собі ляльок та одяг для них – сорочки, спіднички, хустинки; оздоблювали квітами, стрічками. Кожна лялька їм обов'язково когось нагадувала – маму, бабусю, сестричку.

Вихователь показує іграшкову колиску (за прикладом Яворівської дерев'яної іграшки): а ось такі колисочки робили дідусі чи батьки, щоб дівчинка могла поколисати свою ляльку, заспівати колискову. Давайте й ми заспіваємо колискову.

КОЛИСКОВА

А- а - а, котки два,
Сірий, білий обидва,
По капусті ходили,
Ляльку в хустці носили.
Котку-братку,
Дай нам ляльку,
Для Оксани на забавку.

Самостійна робота дітей: прикрашання сукні для ляльки.

Підсумок заняття: Із якими іграшками ми познайомились? Чи всі ганчір'яні ляльки були однаково зроблені? Що виготовляли ще для ігор?

Заняття № 2. ***Знайомство з яворівською іграшкою***

Програмовий зміст: Познайомити дітей з яворівськими іграшками, характерними елементами розпису, кольоровим рішенням. Розвивати почуття кольору при складанні візерунка, творчу уяву. Виховувати любов та інтерес до виробів народних майстрів. Словник: яворівська іграшка, розпис.

Обладнання: ілюстрації, іграшки з дерева, олівці, серветки, паперові форми,що імітують яворівську іграшку, гуашеві фарби, пензлі.

Хід заняття:

Вступна бесіда

- Діти, сьогодні ми з вами продовжимо знайомство з іграшками.

Чи є у вас улюблена іграшка? Розкажіть про неї. Із якими іграшками ми вже знайомились? (розглянути іграшки з глини, дерева, ганчір'яні ляльки)

- Сьогодні ми розглянемо ось ці іграшки. Чи вам вони знайомі?

- Ці іграшки зроблені майстрами з міста Яворів Львівської області. Зроблені іграшки з дерева, виточені на токарному верстаті. Розмальовані ці іграшки яскравими фарбами: жовтими, зеленими, червоними, синіми. Це надає іграшкам святковості й особливу красу.

Прочитати вірш «Яворівська іграшка»

Яворівські іграшки
Діти полюбляють,
З ними весело і дружно
Вони завжди грають.
З дерева майстри їх роблять
У жовте фарбують,
І цікаві візерунки пензликом малюють.
На метеликах, зозулях, лялечках гарненьких
Бачимо ми круги й смуги, і зірочки дрібненькі.

Що це за іграшки? Чим прикрашені іграшки? Із яких елементів складається візерунок? Які кольори використані для оздоблення? Що означають кольори?

Червоний означає любов до рідного краю; зелений – символ природи, краси; жовтий – сонце, зерно, добробут, багатство; синій – небо, воду.

Народна іграшка донесла до нас дух і поезію свого часу, прикмети тих місць, де народилась.

Самостійна робота дітей. Прикрашання площинної форми візерунком.

Підсумок заняття: Із якими іграшками познайомилися? Вам сподобалися вироби народних майстрів? Чим?

Заняття № 3. «*Чудові іграшки Опішні*»

Програмовий зміст: показати дітям красу народної глиняної іграшки з Опішні; учити прикрашати форму іграшки візерунком із крапок, ліній, мазків, варіюючи їх за кольором; викликати почуття естетичної насолоди від декоративного малювання; виховувати інтерес до народної іграшки.

Обладнання: глиняні іграшки з Опішні, гуаш червоного, коричневого, зеленого, жовтого кольорів, пензлі, тоновані форми іграшок для розписування.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь запрошує дітей до куточку самостійної художньої діяльності. На столі знаходяться глиняні іграшки.

— Діти, зверніть увагу на те, що ви бачите перед собою. Чим ці іграшки відрізняються від звичайних іграшок?

— Як ще можна назвати прикрашену розписом іграшку? Вихователь разом із дітьми розглядає та розповідає про іграшки.

— Ось гарний, глиняний, розмальований півник-свистунець. У нього довга шийка. На шийці шовкова борідка, ніби маків цвіт. У глиняного півника хвіст розписаний веселими фарбами.

Дитина:

Шия довга, хвіст зелений,
Борода – як маків цвіт,
Півник є такий у мене,
Він малятам шле привіт.

— Це глиняний коник-свистунець. У коника вигнута шия, гарна грива. Кумедний хвостик-свищик. Хто пригадає віршик про коника?

Я люблю конячку сиву,
Причешу їй гарно гриву,
Гребінцем пригладжу хвостик
І поїду верхи в гості.

— Це пташка. Вона глиняна. Кругленька голівка з веселими очима, з маленьким дзьобиком. Чому про хвостик можна сказати, що він кумедний, веселий? (Іграшки мають хвостик-свищик.)

— Ці іграшки надійшли до нас із чудового міста Опішні, що знаходиться на Полтавщині. З’явились іграшки в руках чудових майстрів, які розуміють мову рослин, тварин і кольорів. Опішнянський майстер обережно бере шматочок глини в долоні та дарує йому свою любов і фантазію. Від цього шматочок перетворюється на дивну фігурку тварини: коника, півника, поросятка. Коли майстер торкається іграшки пензликом, то вона починає співати квітами, листям, колоссям, ягодами.

У кольоровій палітрі опішнянських майстрів переважають коричнево-червоні, вохристі кольори, зелений, сірий, блакитно-синій, що надають виробам більшої декоративності.

Вихователь із дітьми розглядають рослинний орнамент, палітру розпису на іграшках. Вихователь запитує, які діти бачать кольори. Він пропонує дітям обрати для розпису форму за бажанням (коник, півник, пташка, свинка, баранчик).

— Діти, розгляньте свою форму, обстежте її, покладіть долоньку на її середину – тулуб. Саме тут можна намалювати основний візерунок. Згадаймо знайомі технічні елементи декоративного розпису. Це – лінія, крапка, мазок.

Вихователь показує дітям, як із цих елементів можна скласти «кривульку з накапуванням» (хвиляста лінія, що в'ється між крапками), «гілку» (пряма лінія, мазки).

Після демонстрації елементів вихователь пропонує дітям прикрасити свою іграшку візерунком, уявляючи себе майстром.

Наприкінці заняття вихователь викладає прикрашені форми іграшок на виставку. Діти милуються красою декоративного розпису.

Заняття № 4. ***« Казковий птах»***

Програмовий зміст: ознайомити дітей із декоративними птахами-символами, їхнім значенням у житті людей; залучати дітей до витоків народної культури; сприяти використанню усної народної творчості в процесі спілкування; удосконалювати навички малювання фарбами; розвивати творчу уяву та художні здібності, пізнавальний інтерес до української народної іграшки; прищеплювати почуття доброти, поваги й шани до птахів-символів та бережливе ставлення до них; виховувати естетичний смак, інтерес до прикрашання пір'я казкового птаха.

Обладнання: карта України, ілюстрації із зображенням птахів, ілюстрація із зображенням казкового птаха, акварельні фарби, аркуші паперу у вигляді пір'я, клей, ватман із зображенням птаха без хвоста, чарівна паличка, таблиця з

елементами українських розписів.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь: Доброго ранку! Я рада вас бачити. Наше заняття розпочнемо з вітання.

Любі діти, ось до нас завітали люди щирі.

Привітаймо гостей усмішкою та добрим словом.

Давайте лагідно привітаємося й подаруємо гостям свої усмішки.

Бачу, що у вас гарний настрій, хочу, щоб він залишався у вас таким під час заняття.

— У який країні ми з вами живемо? (В Україні)

— Подивіться на карту. Це наша країна. Яка вона? (Велика, чудова)

— Що ви бачите? (Кордони країни, ріки, озера, моря, гори, багато лісів)

— Згадайте, які державні символи має Україна? (Прапор, герб, гімн)

— Сьогодні ми з вами ознайомимося ще з деякими символами України. Але, щоб дізнатися про що йтиметься, відгадайте такі загадки.

Довгі ноги, довгий ніс,
Прилетів – обід приніс:
Смачних жабеняток
Для своїх маляток. (Журавель)
Прилетів до нас здалека у гніздо своє... (лелека).
Великий має хист
І співає, як артист,
Спів той радісний усюди
Дуже люблять слухати люди. (Соловейко)
Невеличка, сніжно-біла,
Що її в небесну шир
Люди радісно пускають
Сповістити всіх про мир.
Кожний з нас цю пташку знає,
Її назву відгадає. (Голуб)

Вихователь відкриває картинки із зображеннями цих птахів.

— Молодці, відгадали всі загадки. Про кого були загадки? (Про птахів)

— Яких ви знаєте ще птахів? (Сорока, горобець, півень та ін.)

— Малята, можливо, хтось із вас хоче розповісти віршик про якусь пташку, яка зображена на ілюстрації.

Вихователь звертає увагу дітей на дошку, де знаходяться ілюстрації з птахами, читає вірш Д. Павличко «Мрія».

Як виросту – збудую хату,
На хаті колесо приб'ю.
А там я поселю крилату
Лелечу клекітну сім'ю.
Нехай розводяться, гніздяться
По всіх деревах і хатах.
Нехай мені щоночі сниться,
Що я літаю, наче птах.

— Діти, про кого цей вірш? Так, про хлопчика, який хоче в себе на хаті поселити лелек. Лелека – це великий, красивий птах із сніжно-білим і чорним пір'ям. Люди люблять лелек та радісно зустрічають їх навесні, коли лелеки повертаються з теплих країв до своїх гнізд. Лелече гніздо – окраса української оселі. У народі кажуть: «Лелека селиться біля добрих людей», «Якщо на хаті звив гніздо лелека, то в родині має бути лад». Тому люди з особливою шаною ставляться до цих птахів. Руйнувати гніздо лелеки – великий гріх. Якщо хтось зруйнує лелече гніздо, то накличе лиха – згорить хата. Лелека – символ вірності, щастя, добробуту. Люди вважають цих птахів священними, вони дарують щастя.

Ознакою щастя є голос солов'я. Народна мудрість уважає: «Соловей співає – паче щастя ллється». Соловей – це символ веселощів, задоволення. Якщо соловей звів біля хати гніздо, то необхідно готуватися до весілля.

Голуб – це птах кохання, пара голубів – символ вірної любові та злагоди в сім'ї, тому їх зображення обов'язково мають бути на родинному рушникові.

Журавля вважають символом нашої землі. Існує багато давніх народних казок, пісень, закличок про журавля.

Яку казку про журавля ви знаєте? («Лисиця та Журавель»)

— Назвіть казки, де ще трапляються птахи? («Кривенька качечка», «Півник та двоє мишенят», «Івасик-Телесик», «Гуси-лебіді», «Жабка-Царівна», «Коник-Торбоконик»)

— Діти, чим відрізняються птахи в природі та в казках? (У казках птахи вміють розмовляти, носять одяг, схожі на людей.)

— Чому так відбувається? (Герої казок – чарівні, казкові.)

— Чарівні птахи іноді мають дивний вигляд – не такий, як справжні птахи в природі.

Вихователь показує зображення казкового птаха на ілюстрації.

— Малята, давайте пограємо з вами у гру «Перетворення». Я – чарівник. У мене є чарівна паличка.

Під вірш діти виконують рухи, імітуючи того або іншого птаха.

Ой, допоможіть мерщій,
Чарівник приходив злий.
Зачаклував усіх малят
Перетворив на... (горобців).
(Діти стрибають, цвірінькають.)
Перетворив на... (голубків).
(Знаходять собі пару, махають крилами та торкаються носиками.) Перетворив на... (лелек).
(«Летять» – біжать, згодом стають на одну ногу та стрекочуть.)
Перетворив на... (журавлів).
(Курличуть та виконують дії відповідно до змісту вірша.)
Йде журавлик по болоту.
Є у журавля турбота:
Він-бо довгі ноги має,
Високо їх піднімає.
Щоби часом мимохіть
Пір’ячко не замочить.
(Наприкінці гри вихователь звертається до дітей.)
А тут прийшли до нас звірята
І допомогли малятам:
Чари злі вони прогнали,
Знову наші дітки стали
Не птахами, а хлоп’ятками та дівчатками!

— Подивиться, до вас сьогодні не тільки чаклун завітав, але й чарівний казковий птах. Ось він!

Вихователь демонструє ватман із зображенням птаха. Розглянемо його. Малята, що в нього є? (Голова, тулуб, крила, лапки)

— Подивиться, чого в нього бракує?

— Тіло птаха вкрите хутром або пір'ям. Малята, сьогодні ми з вами допоможемо казковому птахові отримати незвичайний хвіст. Кожен із вас намалює своє пір'я та подарує птахові.

У кожного є таке пір'я, його можна розфарбувати та прикрасити якимсь візерунком. Старші діти можуть використовувати елементи петриківського або опішнянського розпису, а малята розмалюють пір'я різними кольорами.

— Подивиться, я використовую розпис: намалюю квітку, можна зробити елементи листочків примакуванням, лінії хвилясті, як хвилі на морі, або прямі; можна прикрасити краї пір'я.

Діти виконують роботу під звукозапис голосів птахів та підходять до вихователя. Наклеюють птахові хвіст.

— Гарний птах у нас вийшов? А пам'ятаєте, про що ми сьогодні розмовляли на занятті? Яких птахів-символів України ви запам'ятали?

Заняття № 5. *«Півник — золотий гребінчик»*

Програмовий зміст: продовжувати формувати в дітей уявлення про виготовлення дорослими в давнину іграшок для дітей; навчати прикрашати візерунком площинний предмет у формі української керамічної іграшки, малювати короткі відрізки хвилястих, прямих ліній, мазки різного розміру, крапки; використовувати в роботі кольори, що характерні для української кераміки; викликати інтерес до історії виникнення українських народних іграшок та народної культури.

Обладнання: українські народні іграшки, демонстративні таблиці з елементами українського розпису, гуашеві фарби, непроливайки , пензлики,

серветки.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь демонструє дітям давні та сучасні іграшки.

— Назвіть ці предмети. Як одним словом можна назвати ці предмети?

— Як ще можна назвати іграшку? (Забавка, цяцька)

— Діти, які з цих іграшок ваші улюблені?

— Із чого зроблені іграшки, якими ви звикли гратися, та давні іграшки?

— Чим різняться між собою іграшки?

Діти розглядають іграшки та вихователь розповідає про види іграшок, які робили в давнину.

Вихователь. Іздавна в Україні любили іграшки й шанували людей, які вміли їх майструвати з поліна, глини, трави, кори, сиру, соломи, тканини різні дитячі забавлянки. У місті Явір, що на Львівщині, наприклад, ще в давнину вирізали дерев'яні маленькі возики, конячки, гойдалки, лялькові меблі та домашнє начиння. Яскраві фарби, якими вимальовували умільці химерні візерунки з кружечків, листочків, квітів та гілочок, навіть від часу не втрачали своїх кольорів. Селище Петриківка Дніпропетровської області досі славиться своїми пташками-свистульками, оздобленими барвистим квітковим орнаментом. Закарпатські умільці виточують із дерева фігурки різних тварин, персонажів казок, ляльковий посуд. Візерунки на іграшках вирізають чи випалюють. Народні майстри передають своє вміння дітям, онукам, правнукам. І сьогодні дерев'яна, глиняна, солом'яна, ганчір'яна іграшки – улюблені забавки малят.

— А тепер відгадайте загадку: Хто співає на паркані
У червоному жупані й чобітках?
Хто це пісеньку таку
Нам співа: «Ку-ку-рі-ку!»? (Півник)

— Чи знаєте ви казки, де є півник? («Колосок», «Дрозд, кіт та півник» та ін.)

— Так, наш український народ згадував півника і в казках, адже це дуже гарний

птах. Який саме це птах? (Свійський)

— Коли народні умільці виготовляли фігурний посуд або іграшки, то, дивлячись на півника, робили їх у вигляді цього птаха. Давайте розглянемо іграшку-півника.

Вихователь пропонує дітям визначити, яку форму мають частини тіла півника, на що вони схожі. Звертає увагу на візерунок, яким прикрашено півника. Діти визначають, елементи якого українського розпису присутні, далі вихователь пропонує дітям прикрасити площинну форму у вигляді глиняного півника, елементами опішнянського розпису.

— Діти, пригадайте, якими є характерні особливості опішнянського розпису?

— Які кольори використовуватимете під час малювання візерунка?

— Подумайте, як розміщуватимете елементи та якого розміру малюватимете елементи візерунка стосовно цієї площинної форми півника?

Діти виконують завдання.

Розглядання робіт.

— Діти, погляньте на свої роботи. Складається враження, що ми потрапили до давньої казки.

Вихователь разом із дітьми аналізує виконані зображення. Півників виставляють на виставку для батьків.

Заняття № 6. *«Посуд для ляльки»*

Програмовий зміст: продовжувати ознайомлювати дітей із українською народною іграшкою, зокрема з посудом «монетки»; уточнити знання про матеріали, з яких виготовляється посуд; навчати ліпити різними способами ; закріплювати прийоми розкачування, згладжування; розвивати м’язи рук; виховувати гостинність та дбайливе ставлення до посуду.

Обладнання: лялька в українському одязі, глиняний посуд «монетки», глина, дощечки, серветки, стеки.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь. Діти, подивиться, сьогодні до нас завітала лялечка Оксанка. Вона гостювала в бабусі в селі. Бабуся її навчила готувати різні страви й ознайомила з назвами українського посуду. А ще бабуся передала гостинців. Подивіться, який цікавий посуд.

— Діти, чи знаєте ви, як називається цей посуд?

— Так, цей глиняний посуд називається макітрою, він має широке горло, і з нього гарно їсти вареники.

Стоїть на лавці глечик.
Побачив його песик,
У глечик зазирає
І молочка чекає.

— Пригадайте казку, у якій був глечик. («Лисичка та Журавель»)

— А це глиняний горщик, у ньому можна зварити смачний борщ. Діти, а з чого зроблено цей посуд? (Із глини)

Глина в кого ожива?
Творить з неї хто дива?
В кого посуд, ніби жар?
Ну, звичайно ж, це... (гончар).

— Пограймо в гру «Кому що потрібно». Пригадаймо, що необхідно людям різних професій?

Вихователь, кидаючи м’яч, називає людину за професією або майстра, а діти говорять, що їй необхідно для роботи. Називати слід предмети, що необхідні для роботи людям певної професії або ремесла. Наприклад, для роботи гончареві потрібні: глина, вода, гончарний круг тощо.

— Відгадайте загадку:

В землі водився, на кружалі вертівся,
На вогні пікся, на базарі бував,
Людей годував, а як упав, то й пропав. (Горщик)

— То ж ви вже, мабуть, здогадалися, що ми сьогодні робитимемо? Ми ліпитимемо посуд, що називається «монетки», тобто іграшковий посуд, яким давали здачу на ярмарках.

— Уявіть, що ви гончарі. Замісіть глину. Спробуйте на уявленому гончарному

крузі виліпити горщик, кухлик чи глечик.

— То ж давайте, виліпимо посуд із глини та подаруємо його ляльці Оксані.

Візьмемо шматочок глини. Розімнемо його в пальчиках.

Вихователь показує порядок виконання дій: як виготовити спочатку загальну форму, а потім удавлюванням та витягуванням створити завершену форму. За допомогою примазування і шлікеру (розчин глини з клеєм) кріпляться ручки. За потреби вихователь допомагає кожній дитині відчути силу натиснення й напрям руху, керуючи ручкою дитини.

Вихователь звертає увагу на те, що всі предмети посуду мають різні форми. Діти виконують роботу. Вони ліплять різні предмети посуду за власним вибором. Вихователь за потреби надає індивідуальну допомогу.

Наприкінці заняття вихователь аналізує виконані роботи.

— Діти, як слід поводитися з будь-яким посудом?

— А в якій казці посуд образився на свою господарку та чому?

— Лялька Оксанка – добра господарка. Вона дякує вам за подарунок – посуд «монетки». Тепер вона зможе зустрічати гостей. Оксанка вас пригостить печивом та чаєм.

Вихователь зауважує, що прикрашати виріб ми будемо після його висихання.

ВИСНОВКИ

Згідно з народною виховною мудрістю, усе оточення дитини має позитивно впливати на формування національного типу особистості.

Наш час вимагає відродження й розвитку української національної системи освіти і виховання. Передусім молоде покоління має засвоювати під час навчання і виховання такі цінності, як багатющий потенціал фольклору, класичну культуру рідного народу, а також різні джерела народних мистецтв.

Культура створюється національними шляхами й засобами, вона має національний зміст і характер, гуманістичний потенціал і містить та розвиває національні, загальнолюдські цінності. Чим більше ми дбаємо про розвиток національної культури, тим більше – і про розвиток загальнолюдських цінностей, що так необхідні нам на сучасному етапі становлення суспільства.

У процесі громадянського виховання особистості в молодого покоління формуються ідеали, що втілюють кращі духовні досягнення рідного народу. Залучення дітей до джерел народного мистецтва сприяє всебічному розвитку національного типу особистості, створює сприятливий духовний ґрунт для опанування нею вершинних здобутків культури.

Отже, сьогодні актуальною проблемою стає формування громадянського типу особистості, що передбачає залучення дітей до культури та народного мистецтва нашої країни.

За роки незалежності України педагоги все глибше переконуються в тому, що засоби народної педагогіки є природними, вони найбільшою мірою відповідають задаткам дітей, можливостям і перспективам їхнього розвитку. Засоби народної педагогіки якнайповніше втілюють особливості національного способу життя, специфіку громадянського характеру і світогляду. Застосування принципів, форм, методів народної педагогіки сприяє вихованню типових представників рідного народу, творців його історії та культури.

Важливим завданням педагогів є розкриття на яскравих прикладах із життя народу його окремих представників, із фольклорних, мистецьких і

літературних творів самобутнього світосприймання українців, їхнього глибокого й оригінального розуміння естетичного, прагнення й уміння жити за законами краси. Виховання дітей на традиціях народної естетики сприяє тому, що вони починають виявляти інтерес до народного мистецтва, рідної культури і збагачувати матеріальні та духовні цінності.

Із метою громадянського виховання дітей необхідно активно залучати їх як до традиційних видів мистецької діяльності, так і до нових, що виникають через потреби нашої доби. Участь дітей у діяльності мистецьких, фольклорних, етнографічних колективів, у створенні української народної іграшки, у багатогранній краєзнавчій роботі, сприяє формуванню у них творчого ставлення до дійсності, вихованню народної кмітливості та ініціативності, підприємливості та винахідливості.

Ефективними формами роботи з дітьми є створення університетів українознавства, майстерень народних ремесел, мистецьких студій, класів і шкіл народних мистецтв, зокрема кобзарства, рушникарства, писанкарства, іграшкарства тощо.

Залучення дітей із раннього віку до знання дат, свят, урочистостей народного календаря сприяє тому, що вони щороку все глибше відчувають свою нерозривність із рідною природою, намагаються власною працею примножувати багатства отчого краю, зберігати й розвивати, духовні народні традиції.

Народна виховна мудрість стверджує, що діти з раннього віку, мають виховуватися на засадах народного мистецтва. Згодом вони прилучаються до сприймання професійного національного мистецтва в тісному зв’язку зі сприйманням рідного народного мистецтва. Коли в дітей успішно формуються основи розуміння дійсності, закладені основи естетичних уподобань, понять, поглядів і смаків, тоді їх необхідно залучати до сприймання кращих творів народного і професійного зарубіжного мистецтва. Рідне народне і професійне мистецтво має бути провідним у громадянському вихованні впродовж усього

життя кожної людини. Це одна з найважливіших гарантій того, щоб кожна людина залишалася тим, ким є вона за своєю природою, щоб глибоко пізнавала й розвивала, згідно зі своїми задатками, рідне мистецтво та культуру впродовж усього свого життя.

Зазначимо, що ідеї громадянського підходу в народному навчанні та вихованні дітей дуже часто, якщо не завжди, виходять на перше місце в комплексному, цілісному впливі на юні покоління. Завдяки цьому виникають сприятливі умови, додаткові стимули для розвитку інтелектуальної, емоційної та вольової сфер національного типу особистості, її культури й духовності.

Виховання в кожної дитини правильного ставлення до культури, мистецтва, особистості – одне з найважливіших завдань сучасної національної системи виховання. Самобутня особистість – це найбільше багатство нації. Чим більше буде яскравих особистостей, тим кращі умови створюватимуться для поглиблення, розвитку української нації. Сучасна громадянська система виховання має найбільше умов для того, щоб формувати яскраво виражені особистості, які мають великий творчий потенціал. Пошуки та обґрунтування шляхів формування громадянського типу особистості – одне з найважливіших завдань кожного вихователя та педагога.

Т Е С Т И

для оцінювання знань студентів факультету дошкільної освіти

1 Варіант

1. Визначте серед названих п'ять основних функцій народного мистецтва:

1) компенсаторна;
2) соціальна;
3) сувенірна;
4) сугестивна;
5) естетична;
6) святкова;
7) гедоністична;
8) комунікативна;
9) утилітарна.

2. Виберіть правильну відповідь. Сюжетні орнаментальні прикраси, ажурно вирізані ножицями з білого або кольорового паперу:

а) мальованка;
б) витинанка
в) оригамі.

3. Виберіть правильну відповідь.
Художня діяльність, яка породжує якісно нове, неповторне – це:

а) художній символ;
б) художній стиль;
в) художня творчість;
г) художня цінність;
д) художня спадщина

4. Виберіть правильну відповідь. Стилізований художній візерунок (прикраса), що характеризується ритмічністю, повторенням однакових або чергування різних елементів візерунку – це:

а)силует;
б)гравюра;
в)орнамент

5. Виберіть правильну відповідь. У якому віці стає можливою участь дітей у таких видах художньої праці, як клаптикове шиття, плетіння, ткацтво, вишивання?

а) у ранньому;
б) молодшому дошкільному;
в) середньому дошкільному;
г) старшому дошкільному;
д) усі відповіді не правильні.

6. Виберіть правильну відповідь. Який матеріал використовується для

ліплення опішнянської іграшки ?

а) пластилін;
б) глина;
в) пісок;
г) паперова маса;
д) допоміжні матеріали.

7. Виберіть правильну відповідь. Із якою технікою діти не ознайомлюються на заняттях з аплікації?

а) зминання;
б) вирізання по контуру;
в) обривання;
г) вибирати глину стекою;
д) плетіння.

8. Декоративно-прикладне мистецтво, його види, матеріали, особливості.

9. Методика навчання декоративному малюванню за віковими групами дошкільних установ.

10. Народні промисли. Використання творів народних майстрів у оформленні інтер'єру дошкільного закладу.

11. Українська народна іграшка. ЇЇ значущість у вихованні та навчанні дітей дошкільного віку.

2 Варіант

1. Визначте серед перелічених традиційні центри української народної іграшки:

1) Косів;
2) Харків;
3) Київ;
4) Васильків;
5) Опішня;
6) Кути;
7) Яворів;
8) Глухів;
9) Черкащина.

2. Визначте серед перелічених основні (першорядні) кольори спектрального кола:

а) жовтий, зелений, синій;

б) червоний, жовтий, синій;
в) червоний, фіолетовий, синій;
г) оранжевий, зелений, фіолетовий;
д) червоний, синій, зелений.

3. Визначте серед перелічених правильні відповіді. Катарсисна функція розглядається як:

а) моралізуюча;
б) навчальна;
в) духовно-гармонізуюча;
г) очищуюча;
д) естетична;
є) виховна.

4. Визначте серед перелічених похідні (другорядні) кольори спектрального кола:

а) фіолетовий, червоний, оранжевий;
б) зелений, жовтий, синій;
в) фіолетовий, зелений, оранжевий;
г) червоний, синій, зелений;
д) оранжевий, зелений, жовтий.

5. Цілеспрямований процес формування вміння сприймати, розуміти та оцінювати прекрасне, створювати художні цінності – це:

а) морально-етичне виховання;
б) естетичне виховання;
в) розумове виховання.

6. Який розділ програми містить завдання навчити дітей виконання елементів декоративного розпису (завиток, квітка, ягода, листок)?

а) складання візерунків;
б) зображення предмета;
в) передача зв’язного змісту;
г) ознайомлення з матеріалом;
д) техніка зображення.

7. Виберіть правильну відповідь. Яка техніка не використовується в аплікації?

а) приклеювання дітей до основи;
б) пришивання;
в) наклеювання;
г) зминання;
д) малювання по мокрому.

8. Методика навчання з декоративного малювання.

9. Роль та місце народознавства в розвитку дітей дошкільного віку.

10. Аплікація, види аплікації, особливості, матеріали.

11.Закінчіть речення: Традиційними центрами української народної іграшки є .....

3 Варіант

1. Усі орнаменти, як зауважують дослідники народної декоративної творчості, В. Любченко, Л. Сірченко, О. Косачева та ін., можна класифікувати за трьома основними формами. Виберіть їх серед перелічених:

1) геометричний;
2) стрічковий;
3) рослинний;
4) замкнений;
5) сітчастий;
6) зооморфний;
7) антропоморфний.

2. Виберіть правильну відповідь.

Орнамент – це:

1) умовний образ, який передає якусь ідею, явище;
2) відповідність художньому образові, формі й призначенню виробів;
3) візерунок, створений на основі ритмічного упорядкування або чергування стилізованих елементів-символів.

3. Виберіть неправильні відповіді.

Навчаючи дітей техніці декоративного зображення, вихователі використовують на занятті такі методи:

1) розгляд предметів;
2) творчі завдання;
3) спостереження;
4) розгляд візерунків;
5) мистецтвознавчу розповідь;
6) дидактичні ігри;
7) художню літературу.

4. Однією з багатьох функцій мистецтва в соціумі є гедоністична. Визначте, на що впливає ця функція мистецтва:

а) збуджує емоційно-чуттєву сферу особистості;
б) впливає на підсвідомість особистості;
в) сприяє ідеї самоцінності особистості;
г) сприяє збереженню та відновленню психічної рівноваги людини.

5. Навчати дітей малювати елементи візерунку за мотивами народних іграшок, ритмічно розміщувати елементи візерунку – це робота:

а) із передачі зв’язного змісту;
б) із навчання зображення предмета;

в) із навчання складання візерунка;
г) із ознайомлення з матеріалом;
д) над технікою зображення.

6. Яка педагогічна задача не вирішується на заняттях із заохочення дітей до аплікації в молодшій групі ДНЗ?

а) навчати діяти з папером, допомогти побачити в ньому матеріал, який піддається перетворенню і має свої властивості та якості (м'який, щільний, мнеться, рветься);

- б) розвивати емоційну чуйність на пропозицію дорослого зробити щось, готовність створювати разом із ним елементарні художні поробки;
- в) розвивати цікавість, емоційне позитивне ставлення до елементарних дій із папером, прагнення самостійно їх виконувати;
- г) формувати уміння складати декоративний візерунок із різноманітних геометричних форм і рослинних (листок, квітка) деталей, розміщувати їх у певній послідовності на картонній або тканинній основі різної форми;
- д) розвивати естетичне сприйняття й почуття, уміння упізнавати отримане зображення, милуватися, радіти разом із дорослим.

7. Методика навчання аплікації за віковими групами дошкільних установ.

8. Методика навчання ліпленню за віковими групами дошкільних установ.

9.Форми організації образотворчої діяльності дітей дошкільного віку.

10. Роль мистецтва в житті суспільства.

11.Закінчить речення: Декоративно-прикладне мистецтво – це

.....

4 Варіант

1. Визначте правильні відповіді. До зображувальних матеріалів і приладдя образотворчого мистецтва належать:

1) пензлі;
2) холст;
3) мастехін;
4) планшет;
5) офорт;
6) картина;
7) вугілля;

8) гратографія;
9) сангіна;
10) сепія.

2.Виберіть правильну відповідь.
Візерунок на трикутнику розташовується за таким принципом:
а) симетрично всі елементи в різні сторони від центру;
б) по краю, у центрі та по всій площині;
в) по краю, кутах та за принципом сітчастого орнаменту.
3. Виберіть правильну відповідь.
Створення окремих композицій як об'ємних, так і на площині із живих або засушених рослин (квітів, плодів, ягід), а також оформлення інтер'єрів ними, називається:
а) дизайн середовища;
б) екологічний дизайн;
г) фітодизайн;
д) графічний дизайн.
4. Характер взаємозв'язку усіх кольорових елементів твору, його кольорова будова як одним із засобів правдивого й виразного зображення дійсності – це:
а) ритм;
б) контур;
в) малюнок;
г) колорит;
д) палітра.
5. Виберіть правильну відповідь.
Система кольорових сполучень у творах образотворчого мистецтва – це:
1) колір;
2) контур;
3) ритм;
4) палітра;
5) малюнок;
6) колорит.
6. Визначте, які елементи соціального й культурного наслідування передаються від покоління до покоління і зберігаються ним:
1) цінності;
2) обряди;
3) норми;
4) традиції;
5) звичаї.

7. Визначте, у якому з видів художнього твору використовується найбільша кількість різноманітних матеріалів :

а) аплікація;
б) естамп;
в) офорт;
г) колаж;
д) мозаїка;
є) монтаж.

8.Розкрийте сутність народного декоративно-прикладного мистецтва як особливого типу художньої творчості.
9.Розкрийте виховні функції народного мистецтва на конкретних прикладах.
10.Дайте характеристику поняття «школа народного мистецтва».
11.Перелічіть форми розвитку народної творчості в Україні:.....

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусич Н., Найден О. Народну іграшку – дітям / Н. Андрусич, О. Найден // Дошкільне виховання. – 1993. – №2.

2. Антонович Є. А., Захарчук Р. В., Чугай Р. В., Станкович М. С. Декоративно-ужиткове мистецтво / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук, Р. В. Чугай, М. С. Станкович. – Львів: Світ, 1993. – 272 с.

3. Бабіченко Д. Художні промисли України / Д. Бабіченко // Образотворче мистецтво. – 1979. – №1. – С. 16 – 17

4. Батухіна О. Г. Формування елементів національної культури у дітей шостого року життя засобами української народної іграшки / О. Г. Батухіна // Соціалізація особистості. – К. : НПУ, 1999. – С. 179 – 184.

5. Батухіна О. Г. Українська народна іграшка: діти і національна культура / О. Г. Батухіна // Дошкільна виховання. – 1997. – №11. – С. 28 – 29.

6. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» // Наук.ред.та упоряд. О.Л.Кононко. – 2-ге вид.,випр. – К. : Світич, 2008. – 430с.

7. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К., 1999. – С. 14, 21 – 37.

8. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі: Навч.посіб / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – К. : Вища шк., 2002. – С. 281 – 317.

9. Борилинчук С. Зберегти дороге і рідне (Народна іграшка в виховному процесі) / С. Борилинчук // Дошкільне виховання. – 1991. – №7.

10. Герус Л. М. Українська народна іграшка / Л. М. Герус.– К. : Балтія-Друк, 2007.– 64 с.

11. Гнатко М. М. Структура обдарованості та засадничі принципи роботи з обдарованими дітьми / М. М. Гнатко // Обдарована дитина. –1998.– № 4.– С. 2 – 5.

12. Ибука Масару. После трех уже поздно / Масару Ибука. – М. : 1992. – 192 с

13. Дронова О. Через красу до творчості / О. Дронова // Дошкільне виховання. 2004. – №4. – С. 18 – 19.

14. Калуська Л. В. Ознайомлення дошкільнят із народними звичаями та обрядами / Л. В. Калуська. – Ів.Фр., 1993. – С. 3 – 20.
15. Калуська Л. В. Старшим дошкільнятам про народні ремесла, звичаї та обряди, символи й обереги дому / Л. В. Калуська. – К., 1992. – С. 3 – 45
16.Качкан В. Жива глина. Мандрівка в минуле та сьогоднішнє Опішного / В. Качкан. – К. : «Українське народознавство», 1994. – 232 с.
17. Косачева О. П. Український народний орнамент / О. П. Косачева. – К., 1876. – С. 1 – 13.
18. Лазарев М. О. Основи педагогічної творчості / М. О. Лазарев // Навчальний посібник для педагогічних інститутів. – Суми : ВВП “Мрія” – ЛТД, 1995. – 212 с.
19.Лащук Ю. Традиційні центри наодного мистецтва / Ю. Лащук // Народна творчість та етнографія. – 1078. – №3. – С. 96– 98.
20. Лащук Ю. Народне мистецтво українського Полісся / Ю. Лащук. – Львів «Каменяр», 1992.
21. Левчук Л. Т. Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика / Л. Т. Левчук: Навч. посіб. – К., 2002. – С. 128 – 226.
22. Ликова І. О. Програма художнього виховання, навчання і розвитку дітей 2–6 років «Кольорові долоньки» / І. О. Ликова – Х. : Веста: Видавництво «РАНОК», 2007. – 128 с.
23. Луцан Н. І. Декоративно-прикладне мистецтво та основи дизайну / Н. І. Луцан // Навчальний посібник. – К. : Видавничий дім «Слово», 2009. – 172 с.
24. Малятко. Програма розвитку, навчання та виховання дітей раннього та перед дошкільного віку. – Запоріжжя, 2000. – 60 с.
25. Мери Енн Ф. Кол, Реми Рамси, Дана Боумен / Первый рисунок; пер. с англ. д.м. Курмангалиева. – 2-е изд. – Минск: (Попурри), 2007. – 320 с: ил.
26. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» /О. Л. Кононко, З. П. Плохій, А. М. Гончаренко /

[та ін.]. – К. : Світич, 2009. – 208 с.
27. Нариси з історії українського мистецтва / Ред. В. Г. Заболотного. – К. : Рад. школа, 1976.
28. Народні художні промисли України: Зб. наук. праць. – К., 1979. – 99 с.
29. Нельговський Ю. П., Степових Д. В., Членова Л. Г. «Українське мистецтво» / Ю. П. Нельговский, Д. В. Степових, Л. Г. Членова. – К. : Рад. школа, 1976.
30. Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з мистецтвом витинанки: Методичні рекомендації / Укл. Ликова І. О., – К. : ІСДО, 1995.
31. Орел Л. Г. Дитяча народна іграшка на Україні / Л. Г. Орел // Початкова школа. – 1991. – № 2.
32. Скарбничка народної мудрості / Уклад. Л. А. Шик – Х. : Вид.група – «Основа», 2011.– 319 с.– (Серія «Творчому педагогу»).
33. Сухорукова Г. В. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному закладі. Підручник / Г. В. Сухорукова, О. О. Дронова, Н. М. Голота, Л. А. Янцур; за заг. ред. Г. В. Сухорукової. – 3-те вид., переробл. –К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – 376 с. : іл.
34. Тарасова О. О. Таємничий світ ляльки-мотанки / Ольга Тарасова.–К. : Либідь, 2015.– 200с. :іл.
35. Тищенко Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України / Р. Тищенко. – К., 1992. – 190 с.
36. Художні промисли України. Прикарпаття. – К. : Мистецтво, 1982. – С. 28
37. Художні промисли: теорія і практика // Під. ред. О. А. Федорчук. – К. : 1986. – № 3. – С. 5– 25.

ДОДАТКИ

Іграшки із соломи, лози, трави, сиру та інших матеріалів

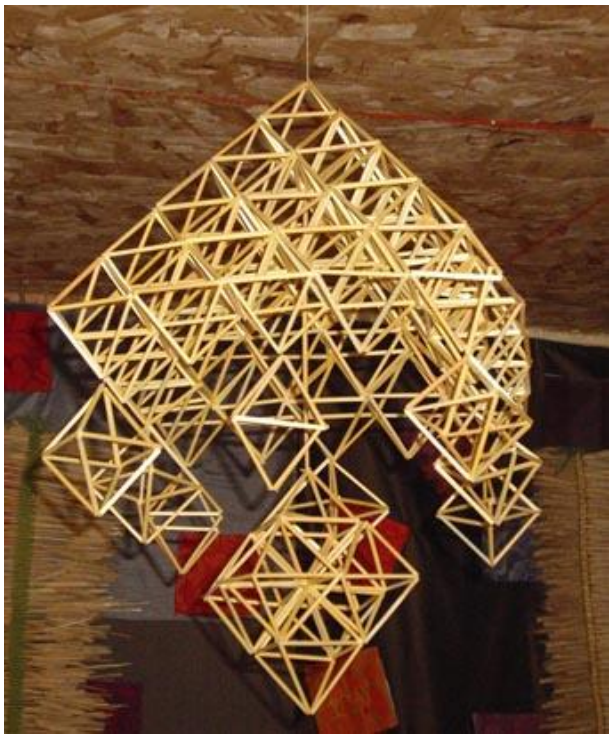

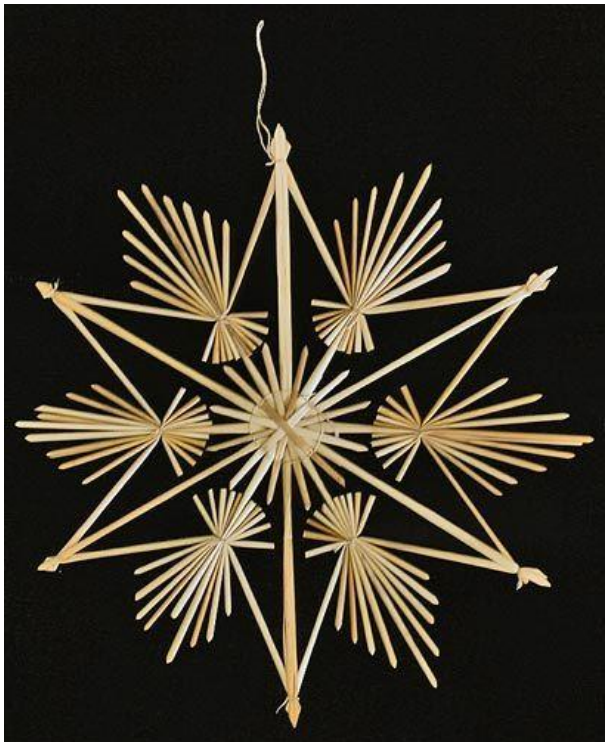

Ольга Полякова
© Страна Мастеров

© Страна Мастеров

kolosothek.livemaster.ru

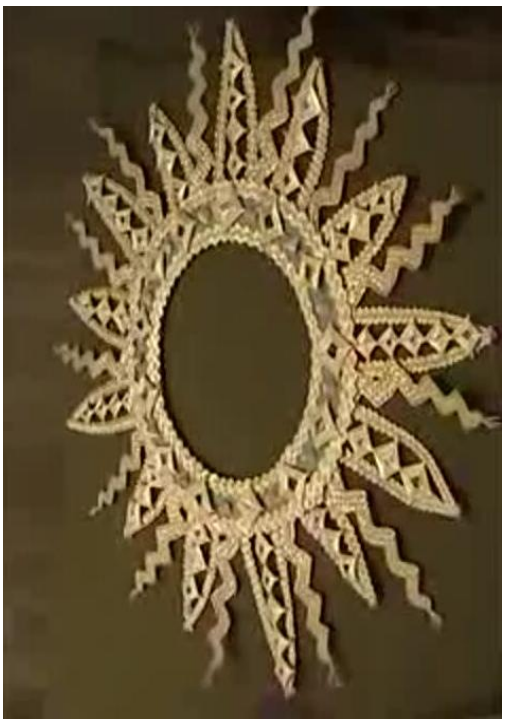

Edakina
© Страна Мастеров

Іграшки з тіста – жайворонки

Zeo-09
Rasfokus

Дерев'яна іграшка

Різдвяне
з
Здоровлями

Іграшки «монетки»

Глиняна іграшка

Діана-клуб

Діана-клуб

Діана-клуб

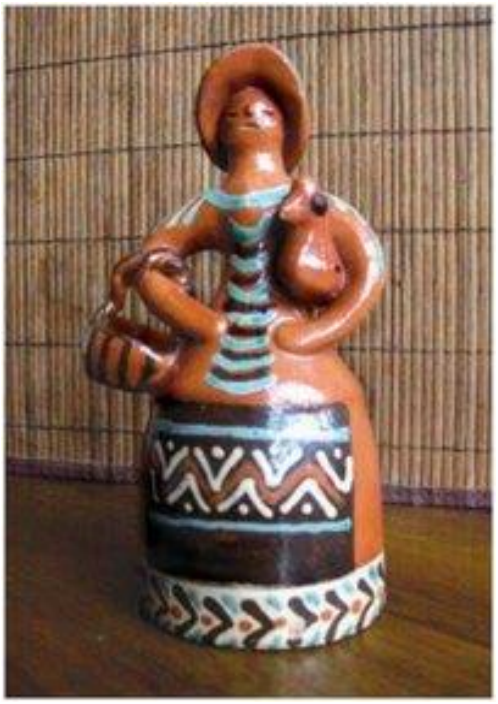

www.rukotvory.com.ua

www.rukotvory.com.ua

Ляльки з тканини

Ирина Смолькова
fortuna63.livemaster.ru

КРУПЕНИЧКА
Куколка-ОБЕРЕГ

www.rukotvory.com.ua

Всеслава
ovdov@ukr.net

tinapana.livemaster.ru

РУКОТВОРИ • РУКОТВОРИ • РУКОТВОРИ
www.rukotvory.com.ua

Світанкові роси

Ле-лиса

Навчальне видання

АВТОРИ:

Захарова Людмила Володимирівна,

Лихвар Інна Ігорівна

Навчальний посібник із курсу українська народна іграшка

для студентів факультету дошкільної освіти

Відповідальний за випуск: доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри естетичного виховання і технологій дошкільної освіти Тарарак Н. Г.

Підписано до друку р.Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 7,7
Зам № 01157 Тираж 200 прим. Ціна договірна.

Надруковано в поліграфцентрі «Влавке»

м.Харків,вул. Жон Мироносиць, 10,оф.6

тел.+38(057)714-06-74,+38(050)976-3287

copy@vlavke/com/ua,http://vlavke.co.ua